CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS I SOCIALS GUILLEM OLIVER

kessE

LA COSTA DAURADA, un territori en canvi.

Encertar la regió de Tarragona

2,50€ setembre 2008 núm. 42

PUBLICACIONS DEL CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS I SOCIALS GUILLEM OLIVER DEL CAMP DE TARRAGONA

I
Franquisme a les comarques tarragonines
Jordi Piqué Padró (coord.), 1993

II
La ciutat de Tarragona a l'època de la dictadura de Primo de Rivera: aspectes de la vida urbana
Carme Gómez Cruz, 1994

III
La població de Tarragona al segle XVII
Roser Lozano Díaz, 1995

IV
La província de Tarragona durant el Franquisme (1939-1976). Política, societat i cultura
Josep Sànchez Cervelló (coord.), 1996

V
Tàrraco: mitologia i cultura religiosa
Maria Antònia Ferrer Bosch, 1997

VI
Les muralles de Tarragona. Defenses i fortificacions de la ciutat (segles II *aC*-XX *dC)*
Joan Menchon Bes & Jaume Massó Carballido, 1998

VII
Guerra civil a les comarques tarragonines (1936-1939)
Jordi Piqué Padró & Josep Sànchez Cervelló (coords.), 1999

VIII
Rics i poderosos, però no tant. La noblesa a Tarragona i comarca al segle XVIII
Salvador J. Rovira Gómez, 2000

IX
La taula de canvi i de dipòsits de Tarragona i la ciutat del seu temps (1584-1749)
Josep Maria Recasens i Comes, 2001

X
La història dels altres: Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines (segle XIII-XX*)*
Daniel Piñol Alabart (coord.), 2002

XI
De l'erudit al turista. Inici de la projecció del patrimoni artístic i cultural de Tarragona (1834-1933)
Elena de Ortueta Hilberath, 2003

XII
La repressió franquista a Tarragona
Josep Recasens Llort, 2004

XIII
La Segona República al Camp de Tarragona
Josep Sànchez Cervelló & Jordi Piqué Padró (coords.), 2005

XIV
La fundació de Tarragona en la historiografia
Josep Maria Recasens i Comes, 2006

CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS I SOCIALS «GUILLEM OLIVER» DEL CAMP DE TARRAGONA

Rambla Vella, 30
43003 Tarragona
tel. 97 25 10 10

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

DADES PERSONALS

COGNOMS.. NOM ....

ADREÇA.. CODI POSTAL.................. POBLACIÓ .... TELÈFON ....

DOMICILIACIÓ BANCÀRIA

BANC/CAIXA ....

QUOTA ANUAL
20 EUROS

ENTITAT ☐☐☐☐ OFICINA ☐☐☐☐ CONTROL ☐☐ NÚM. COMPTE ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐

US PREGO QUE FINS A NOVA ORDRE CARREGUEU AL C/C O LLIBRETA INDICADA ELS REBUTS QUE US PRESENTARÀ EL CERCLE D'ESTUDIS HISTÒRICS I SOCIALS «GUILLEM OLIVER»EN CONCEPTE DE SUBSCRIPCIÓ.

(SIGNATURA)

Distribució: Arc de Berà, tel. 977 773 402

42

kessE

AnyXII. Tercera època. Número 42
Tarragona, setembre de 2008

Editat amb conveni amb l'Ajuntament de Tarragona

Amb la col·laboració de la Diputació de Tarragona

Edició
CEHS Guillem Oliver del Camp de Tarragona
Rambla Vella, 30
43003 Tarragona
Tel. 977 25 15 10

Direcció
Lluís Balart i Laia Colomer

Secretària
M. Rosa Gutiérrez

Consell de redacció
Ivan Favà, Jordi Piqué, Jaume Llambrich

Col·laboren en aquest número
Enric Baixeras i Sastre , Juan Alberto Celdrán , Joan Jaume Iniesta Girona, Isaac López Sánchez , Jaume Massó Carballido, Emili Samper, Josep Maria Yago

Disseny gràfic
Pele Viader Rapp

Fotografia Coberta i aquesta pàg.
Pele Viader Rapp

Assessorament lingüístic
Alba Gatell

Maquetació
Jaume Llambrich

Imprimeix
Gràfiques Arrels
Polígon Francolí, parcel·la 5
43006 Tarragona

Tirada
425 exemplars

Dipòsit legal
T-160-1995

ISSN
1136-7865

Punts de venda
Tarragona: Llibreria La Rambla, llibreria La Capona i Llibreria de la Generalitat.
Reus: Llibreria Galatea i Llibreria Gaudí

Adreça electrònica
info@guillemoliver.com

[Els articles publicats expressen només la opinió dels autors.]

índEx 42

DOSSIER

La Costa Daurada, un territori de canvi > 4
Joan Jaume Iniesta Girona

Los espacios urbanos de la ciudad de Cartagena y sus procesos de reforma > 9
Juan Alberto Celdrán

Encertar la regió de Tarragona > 17
Enric Baixeras i Sastre

MISCEL·LÀNIA

Tarragona, patrimoni per la pau > 23
Josep Maria Yago

Tarragona, al final del segle XX, segons Josep Yxart > 30
Jaume Massó Carballido

Les sales d'art i assaig a la comarca del Tarragonès (1967-1977) > 33
Isaac López Sánchez

Bibliografia sobre el rei Jaume I > 37
Emili Samper

eDIToRial

En aquest número del Kesse intentarem veure com la geografia urbana de la ciutat de Tarragona i la regió que l'envolta ha anat canviant des dels anys 60 fins avui. Primer ho farem des d'una vessant purament geogràfica, de la mà de Joan Jaume Iniesta, i després ho podrem relacionar des del punt de vista de la planificació urbanística dictada des de les esferes polítiques amb un article de l'Enric Baixeres.

Aquests dos articles els podem contraposar amb el de Juan Alberto Celdrán, en què s'analitza l'evolució urbanística de Cartagena en els mateixos anys: d'aquesta manera podrem comprovar els paral·lelismes i divergències entre les dos ciutats mediterrànies, lligades per sempre des de la Història Antiga.

A més a més, hem preparat una miscel·lània que recorre diferents aspectes històrics de la ciutat: els moviments socials a favor de la pau de finals del segle passat i principis d'aquest, la visió de la ciutat que tenia Josep Yxart, al segle XIX, i l'evolució de les sales d'art i assaig entre els anys 60 i 70. Per acabar hi podreu trobar una petita selecció d'obres que tracten la figura del rei Jaume I, enguany que celebrem el 800 aniversari del seu naixement.

Joan Jaume Iniesta Girona

LA COSTA DAURADA, UN TERRITORI EN CANVI

El model territorial actual de la Costa Daurada es configura bàsicament en dues fases diferenciades. Una primera etapa als anys seixanta i setanta, en què es produeix una potent ocupació urbana del sòl, caracteritzada pels barris suburbials de blocs de pisos i l'ocupació intensiva de la primera línia de costa amb hotels, càmpings i apartaments de segona residència. I, en contraposició, una segona fase, que té el seu inici a finals dels noranta i continua fins a l'actualitat, durant la qual també hi ha un gran consum de sòl, però amb una diferència significativa amb els períodes anteriors, l'elevada dispersió de la urbanització.

L'evolució territorial de la Costa Daurada destaca pel seu caràcter desigual i complex, perquè malgrat ser un espai on predominen de forma global els usos turístics, no és pot obviar la important expansió urbana provocada per la implantació industrial.

El gran creixement urbà generat a les dècades dels seixanta i setanta absorbeix i amplia els petis centres d'estiueig tradicional de Salou, San Salvador (el Vendrell) i Calafell; així com els barris de pescadors de l'Hospitalet de l'Infant, Altafulla, Torredembarra, Creixell, etc. També apareixen nous assentaments en àrees no urbanes i orientades bàsicament a residències secundàries, com a exemple tenim les urbanitzacions de Miami Platja (l'Hospitalet de l'Infant); l'Ardiaca i la Llosa (Cambrils); la Punta de la Mora (Tarragona); el Francàs (el Vendrell); Segur de Calafell (Calafell), etc. Sense oblidar el creixement espectacular que es dóna a ciutats com Tarragona o Reus, vinculat principalment als immigrants que vénen a treballar a la indústria.

Ja en els anys noranta, després d'un període de relativa calma a finals dels vuitanta, es produeix un nou impuls en les dinàmiques constructives i un canvi del model existent. Apareixen amb força les cases unifamiliars amb jardí i piscina (típica del suburbi anglosaxó), el parc temàtic Port Aventura, els camps de golf amb *resort* (per exemple el Bonmont Terres Noves a Mont-roig del Camp), etc.; activitats que transformen profundament el territori.

Aquestes noves sinergies tenen com a conseqüència que la urbanització a Catalunya ha crescut fins a sis vegades més que la població en una dècada.[1] La ràtio d'habitatges construïts a Catalunya per cada 1.000 habitants s'eleva a 15,8 durant l'any 2005, la més alta dels últims vint anys. Dels vint-i-dos municipis de Catalunya amb una ràtio superior a 100 la majoria es troben al litoral de Tarragona, com Sant Jaume d'Enveja i Roda de Barà, o bé molt a prop del litoral com Riudecanyes, Vinyols i els Arcs, la Pobla de Mafumet o Mont-roig del Camp, aquests dos últims municipis són els que ostenten els valors més alts de tot el Principat, amb una ràtio de 387 i 201 respectivament.[2]

Per completar la descripció dels canvis territorials i urbans que han succeït a la Costa Daurada és molt interessant realitzar una comparativa temporal a través de fotografies aèries i de satèl·lit. La idea d'aquest document és mostrar aquests canvis a partir d'exemples representatius de la Costa Daurada.

SALOU

Salou és un dels destins turístics més importants del litoral mediterrani català i espanyol, aquesta condició es reflecteix en el gran dinamisme urbà generat en les darreres quatre dècades. A la fotografia aèria de l'any 1956 (figura 1) s'observa un petit nucli lligat a l'estiueig tradicional dels habitants de Reus, però que ràpidament quedarà superat pel boom turístic dels seixanta i setanta. A l'any 1976 (figura 2) ja està consolidat el sector central, on s'han construït la major part dels blocs d'apartaments i els hotels, també ha aparegut el port. En aquest període de temps també es construeixen molts apartaments i xalets, que trobem de forma disseminada per la zona del Cap Salou (a la dreta de la imatge). En els darrers vint anys tota la trama urbana es densifica i s'amplia (veure figura 3), però amb una presència destacada d'habitatges plurifamiliars al sector central, amb un alt grau de complexitat urbana. El sector més oriental i al mateix Cap de Salou no s'observa massa creixement d'habitatges, perquè una gran part de la zona pertany al *resort* de Port Aventura. Actualment només existeix el parc d'atraccions i alguns hotels d'alta qualitat, però amb possibilitats d'ampliació molt importants.

Fotografia aèria de Salou, 1956
FONT: Servicio Geográfico del Ejército Español

Fotografia aèria de Salou, 1976
FONT: Instituto Geográfico Nacional(IGN)

Ortoimatge de Salou, 2001 FONT: Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC)

En contraposició a un model com el de Salou, que és un destí turístic consolidat, de gran densitat urbana i d'alt rendiment, on els allotjaments i les zones d'oci es troben concentrades, es mostra el cas de la urbanització de la Punta de la Mora.

PUNTA DE LA MORA (TARRAGONA)

La Punta de la Mora és una més de les múltiples urbanitzacions aïllades que es troben al nostre litoral, descontextualitzades de qualsevol nucli urbà, amb el gran consum de sòl i altres recursos que això ocasiona. A la fotografia de 1956 (figura 4) s'observa una zona central on domina el bosc litoral i una sèrie de cales verges, tota ella envoltada de cultius agrícoles, la presència d'habitatges és pràcticament inexistent. A la fotografia de 1976 (figura 5) es pot veure com ja s'ha urbanitzat gran part de l'espai central, sobretot a partir d'habitatges unifamiliars, encara que la zona sigui un promontori rocós i de difícil accés. Aquesta tendència continua a l'any 2001 (figura 6), però sense ocupar –afortunadament– la zona oest, perquè allí està situada la zona PEIN del Bosc de la Marquesa.

Fotografia aèria de la Punta de la Mora, 1956 FONT: Servicio Geográfico del Ejército Español

Fotografia aèria de la Punta de la Mora, 1976 FONT: Servicio Geográfico Nacional (IGN)

Ortoimatge de la Punta de la Mora, 2001 FONT: Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC)

Fotografia aèria de Cambrils, 1976
FONT: Servicio Geográfico Nacional (IGN)

Ortoimatge de Cambrils, 2001
FONT: Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC)

CAMBRILS

El sector de Cambrils que es pot veure tant a la fotografia aèria de l'any 1976 (figura 6), com a l'ortoimatge del 2001 (figura 7) està localitzat a la zona més occidental del terme, delimitat per les rieres de Riudecanyes (oest) i la d'Alforja (est), i per la N-340 i l'autopista (nord). És interessant analitzar aquesta zona perquè es tracta d'un sector farcit d'urbanitzacions, amb una destacada presència d'habitatges unifamiliars. En els anys setanta és quan comencen a edificar-se els primers habitatges i a intuir les trames de les urbanitzacions futures. A l'any 2001 les urbanitzacions ja ocupen gran part de l'espai existent entre la N-340 i el mar. S'ha de destacar que es precisament en els últims vint anys quan es construeixen la major part dels habitatges unifamiliars de la zona, d'acord amb el canvi de model urbà.

La capacitat de transformació del nostre territori en el últims cinquanta anys ha sigut molt important, com s'ha pogut comprovar mitjançant aquesta sèrie de fotografies aèries i de satèl·lit, però el canvi més destacat s'ha produït en els últims vint anys. La construcció d'habitatges unifamiliars (cases aïllades o bessones) està arribant a percentatges globals del 30% en tota la Costa Daurada (període 2000-2004). Però existeixen alguns municipis on més del 50% del nou habitatge construït és unifamiliar, com a Mont-roig del Camp i Vandellós o a l'Hospitalet de l'Infant, perquè tenen un major espai disponible tant a la costa com a l'interior, i Calafell o Cunit, perquè estan afectats per les dinàmiques metropolitanes.[3]

Aquestes dinàmiques condueixen que el nostre model d'organització urbana, aquella idea genèrica de ciutat mediterrània, sinònim de compacitat, mixtura d'usos i diversitat, s'està diluint i deixant pas a un nou model d'origen anglosaxó. La imatge de blocs de pisos, parcs, places públiques i comerços està canviant per la de barris exclusivament residencials, on l'habitatge unifamiliar amb jardí i piscina privada és el protagonista.

La societat i els polítics encara no es fan càrrec que l'aparició d'aquest nou model de desenvolupament urbà genera uns impactes ambientals, en termes de consum d'aigua, energia, sòl i altres recursos molt més importants que la forma urbana basada en la concentració i l'alta densitat.

Juan Jaume Iniesta

Membre del Grup d'Anàlisi Territorial i Estudis Turístics de la Universitat Rovira i Virgili

Notes

1. *La Vanguardia* (27.05.06). «El coste de la vivienda: Cataluña dilapida su suelo».
2. DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE (2005). *Informe sobre l'habitatge a Catalunya 2005*. Departament de Medi ambient i Habitatge. Generalitat de Catalunya.
3. Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Tarragona. Obra Nova, període 2000 -2004.

Juan Alberto Celdrán

LOS ESPACIOS URBANOS DE LA CIUDAD DE CARTAGENA Y SUS PROCESOS DE REFORMA

1. Introducción

El nacimiento y el desarrollo del núcleo urbano de Cartagena se deben a una serie variada de factores políticos, económicos y sociales. El emplazamiento original de la ciudad se debió a razones geopolíticas del mundo antiguo. La fundación cartaginesa se asentó sobre una península conformada por cinco colinas, fácilmente defendibles, que dominaban un puerto natural abrigado al sur y una laguna pantanosa al norte, todo ello cerca de las ricas minas de plata de la sierra. El valor de este emplazamiento se mantuvo hasta el final de la presencia bizantina en España. Una vez perdido, se inició para la ciudad un largo proceso de decadencia, favorecido por las malas condiciones sanitarias del lugar y la ausencia de agua, que perduró hasta el siglo XVI, momento en que la ciudad volvió a recuperar importancia como base naval y puesto militar. Esta función defensiva alcanzó su apogeo en el siglo XVIII, con la elección de la ciudad como sede del Departamento Marítimo de Levante, y continuó hasta las últimas décadas del siglo XX, cuando la entrada de España en la OTAN y el desarrollo de la nueva tecnología militar desvalorizaron completamente su posición estratégica.

Desde la fundación de la ciudad, el paso del tiempo ha exigido una adaptación continua del marco geográfico a las necesidades sociales, políticas y económicas del cada momento. Las funciones principales de la ciudad, militares y defensivas, impusieron históricamente su prioridad espacial a cualquier otra desde el siglo XVIII. A partir de la segunda mitad del siglo XIX, el *boom* de la minería provocó la instalación de industrias asociadas a la transformación mineral y la construcción de muelles en el puerto de Cartagena para facilitar la exportación. La década de los 50 del siglo XX contempló la ocupación del espacio del valle de Escombreras y del entorno Este y Noreste de la ciudad para la instalación de industrias estratégicas nacionales en un proceso de industrialización acelerada dirigido por el I.N.I. La ocupación del espacio urbano y periurbano por funciones militares, industriales y portuarias obligaron a las zonas residenciales a ocupar únicamente el espacio del centro histórico, incluido entre las cinco colinas, y las nuevas zonas del Ensanche del siglo XX, al norte de la ciudad, siguiendo las vías de comunicación hacia Murcia y Madrid, y conformando un plano urbano absurdamente lineal, perpendicular a la costa, sólo comprensible por avatares históricos.

Todo este conglomerado se desmoronó en las últimas décadas del siglo XX. La obsolescencia de las instalaciones militares, portuarias e industriales acompañó al decaimiento urbano generalizado. La reacción a esta situación, proveniente sobre todo de los poderes públicos, ocasionó nuevas relaciones entre las funciones económicas y la ocupación espacial, que están en proceso de desarrollo.

2. El siglo XX

El siglo XX conoció un temprano declinar de la actividad minera, que acabó pronto con las ilusiones de la burguesía local de construcción de una ciudad civil en oposición a la plaza fuerte. La atonía se convirtió en el rasgo característico del urbanismo local hasta la Guerra Civil. Después de la misma, el I.N.I., por motivos estratégicos, impulsó un proceso de construcción industrial acelerada en el Valle de Escombreras y en el propio entorno de la ciudad, que se vio favorecido por un repunte de la minería. El crecimiento económico propició un desarrollo urbano desordenado y caótico. Todo este complejo industrial se desmoronó a finales de siglo, provocando una gravísima crisis social y económica,[1] cuyas repercusiones más funestas en el aspecto urbanístico se tradujeron

en la degradación espectacular del centro histórico, afectado de operaciones especulativas sin solución de continuidad desde los años 60.

2.1. Los espacios militares

Los Planes de Defensa de 1912 y 1926 ordenaron el artillado de todo el litoral costero desde el puerto de Cartagena hasta Cabo Negrete por el Este y hasta Cabo Tiñoso por el Oeste. Los trabajos, verdaderamente faraónicos, se completaron en menos de diez años y dejaron un rosario de construcciones militares esparcidas por 50 km de costa. En años previos a la Guerra Civil se instalaron cuatro posiciones defensivas más. El número total de baterías de nueva construcción fue de 18, que junto a las antiguas que se conservaban en la entrada del puerto de Cartagena, sumaron un total de 25 en el año 1937. Jamás en la historia de España una base naval había contado con un despliegue de protección similar.

Finalizada la Guerra Civil, se inició en Cartagena un abandono progresivo de estas fortificaciones tradicionales. La evolución tecnológica dejó obsoletas la totalidad de las mismas a finales del siglo XX. De todas las fuerzas terrestres existentes en la ciudad, tan sólo permaneció en ella un Regimiento, en un único acuartelamiento, al noroeste de la ciudad, al tiempo que se desactivaron todas las baterías de costa, inoperantes para las nuevas necesidades defensivas.

No sólo el Ejército de Tierra abandonó sus instalaciones urbanas. La Armada también sufrió un proceso de reorganización durante los años 80 y 90, que culminó con la desaparición de los Departamentos Marítimos creados en el siglo XVIII. Este hecho provocó la marcha de numeroso personal militar de la ciudad y el abandono de buen número de instalaciones y edificios navales, como el Real Hospital Militar, el Penal Militar, el Cuartel de Instrucción de Marinería, el Centro de Óptica, el Parque Móvil de Automovilismo y otros centros menores. Los espacios en uso ocupados por la Armada Española en la actualidad se concentran fundamentalmente en el muelle de la Curra (al sur del puerto de Cartagena), en el Arsenal Militar (al oeste de la ciudad) y en la Estación Naval de la Algameca. Este último espacio se encuentra al oeste de la ciudad de Cartagena, separado del Arsenal por la rambla de Benipila. El espacio fue ocupado por la Marina española desde el siglo XIX y ampliado en el XX como zona de polvorines. En 1958 se dotó al espacio de un puerto militar. Actualmente la Estación Naval ocupa una extensión de 946 hectáreas y alberga el Centro de Buceo de la Armada, el Tercio de Levante y la Escuela de Infantería de Marina.

Dos hechos deben ser tenidos en cuenta en la ocupación de la Sierra de Cartagena y de la costa por el Ejército y la Armada para la instalación de edificaciones militares. Primero, el asentamiento lleva implícito la adquisición de fincas de enorme extensión alrededor de la instalación militar y no sólo de los puntos donde se asienta ésta. Segundo, la presencia de una instalación militar lleva aparejada la creación de zonas de seguridad que impiden el acceso no sólo ya al espacio militar, sino a amplias zonas colindantes. Estos hechos explican que amplias zonas costeras del municipio hayan estado tradicionalmente cerradas al tránsito civil, con lo que se ha imposibilitado el desarrollo de cualquier tipo de actividad alternativa a la militar.

2.2. Los espacios industriales

A inicios de siglo el borde oriental del puerto había sido el lugar tradicional de asentamiento industrial de Cartagena, si no tenemos en cuenta la actividad constructora naval, incluida dentro del espacio militar del Arsenal. Además de él, surgió una segunda zona industrial muy próxima a la ciudad en el paraje de El Hondón, que terminaría consolidándose con el correr del tiempo. Aquí se instaló una fábrica de productos químicos en el primer decenio del siglo.

A finales de los años 40, todo este panorama de pequeñas fábricas e industrias salpicando el entorno urbano cambió radicalmente, cuando el I.N.I. realizó dos acciones: primera, localizar una refinería de petróleos en el Valle de Escombreras (situado a 5 km de Cartagena por tierra y a milla y media por mar), y segunda, incrementar su presencia en los sectores de construcción naval y fertilizantes en décadas posteriores. La instalación de la refinería de petróleos de Escombreras marcó el inicio de la ocupación intensiva de este valle por empresas industriales.

El desarrollo industrial no sólo ocupó el espacio de este valle, sino que afectó también al entorno de la ciudad y del puerto de Cartagena. En Cartagena las industrias de producción de cinc y sus derivados se localizaron al noreste de la ciudad y las de explosivos, fertilizantes y aceites vegetales, en el paraje de El Hondón, de antigua tradición fabril. En el barrio portuario de Santa Lucía se instaló a inicios de los 70 una nueva fundición, cuya actividad cesó en 1991. La instalación de estas industrias en el entorno urbano ocasionó una gravísima situación medioambiental en la ciudad, que propició que fuera catalogada oficialmente por la Administración Estatal en los años 70 como *ciudad de atmósfera contaminada*.

2.3. Los espacios portuarios

A comienzos del siglo XX comenzaron nuevas obras portuarias, que consistieron fundamentalmente en dos actuaciones: la construcción de un embarcadero nuevo sobre los terrenos conquistados al mar, y la prolongación de muelle de Alfonso XII hacia poniente. Estas obras duraron hasta el año 1913.

Otras obras civiles asociadas al espacio portuario fueron la construcción del local social del antiguo Real Club de Regatas (1911) –desaparecido en un incendio en 2000– y la de dos centros oficiales, la Junta de Obras del Puerto y la Aduana (1925 y 1930, respectivamente). La explanación para la construcción de estos tres edificios daría lugar a una espaciosa plaza urbana frente al mar, que en 1923 recibiría el nombre de Héroes de Cavite.

A mediados de siglo XX se construyó el gran dique Bastarreche en la bahía de Escombreras, para facilitar el atraque de grandes petroleros en las cercanías de la refinería de petróleos situada en el valle del mismo nombre.

En la década de los 60 y 70 se ejecutaron, terminaron y liquidaron gran número de obras portuarias menores y alguna otra infraestructura de mayor envergadura, como la apertura de la carretera de enlace entre las dársenas de Cartagena y Escombreras que bordea la costa y la construcción de nuevos muelles de mayor calado en la dársena de Cartagena.

Durante los años 80 se ampliaron los muelles de San Pedro y Alfonso XII en la dársena de Cartagena y se habilitó el muelle de graneles Príncipe Felipe en la dársena de Escombreras. Durante esta década se comenzó el proceso de traslado de tráfico de graneles sólidos a la dársena de Escombreras, para evitar la contaminación cercana a la ciudad en las cargas y descargas. La idea era dedicar la dársena de Cartagena al tráfico de mercancías limpias. A finales de la década entró en funcionamiento la planta de regasificación de ENAGAS en la dársena de Escombreras.

En la década de los 90, alentadas por la nueva Ley de Puertos del Estado de 1992, comenzaron a desarrollarse obras portuarias tendentes a favorecer la integración puerto-ciudad y a estimular la actividad turística. La Autoridad Portuaria convirtió el antiguo muelle Alfonso XII en una zona lúdica civil. En 1995 se inauguró oficialmente el puerto deportivo construido dentro de la bahía de Cartagena y un año después, el bulevar que articula todo el espacio del antiguo muelle. En 1996 se puso en marcha la ampliación de la dársena de Escombreras, el llamado superpuerto, y recuperación de usos de la bahía de Portmán, para captar nuevos tráficos e industrias.

A lo largo del siglo XX, las infraestructuras portuarias han tenido como efecto el separar a la población civil del mar por el único lugar posible al que tenían acceso, dentro de un entorno natural tan cerrado. La bahía de Cartagena, dedicada completamente a la actividad portuaria, se convirtió con el correr del siglo en un espacio ajeno a la población civil.

2.4. Los espacios urbanos

El siglo XX se inicia en la ciudad con la realización de dos de los deseos más fervientes de la población: primero, la destrucción de la muralla, si bien es cierto que sólo desaparecieron dos tramos y todas sus puertas. Y segundo, la apertura de la calle Gisbert, para comunicar el centro de la ciudad con el puerto, para lo que se abrió un tajo inmenso en el cerro de Despeñaperros.

En el primer tercio de siglo se planteó al Ayuntamiento el acuciante problema de dar vivienda digna a la clase obrera, el cual pretendió solucionar con la legislación nacional sobre Casas Baratas de 1911. La historia de la creación de las Casas Baratas de Cartagena es otro ejemplo de fracaso planificador o de imposición de la especulación inmobiliaria a las necesidades sociales. Las viviendas diseñadas para los barrios obreros de Santa Lucía y Peral no llegaron a construirse jamás. Las presiones de los especuladores de suelo para construir el Ensanche, vacío de construcciones en el primer tercio de siglo, obligaron al Ayuntamiento a trasladar el proyecto a esta zona, cambiándole el nombre de Casas Baratas por el más atractivo de Ciudad-Jardín. Las viviendas sólo fueron terminadas en la década de los 50, después de la quiebra de la primera empresa adjudicataria.

El logro urbano más destacado de este período anterior a la Guerra Civil, dentro del recinto histórico, sin tener en cuenta sus negativas consecuencias para el patrimonio histórico local, fue la creación del Parque Torres en los años 30 sobre el cerro de la Concepción, a modo de belvedere sobre la bahía, tras demoler parte del antiguo castillo medieval y aterrazar y allanar las pendientes. Después de 70 años este parque sigue siendo la única zona verde de todo el casco histórico que merece esa consideración.

Los años 40 y 50 fueron especialmente difíciles para la ciudad por las secuelas de la Guerra Civil. En 1960 se redactó el P.G.O.U. de Cartagena, basado en la Ley de Suelo de 1956. El P.G.O.U. pretendía responder a las nuevas necesidades planteadas por el desarrollo económico acelerado de la época. Los objetivos del plan eran la creación de unidades orgánicas rodeadas de zonas verdes, la

zonificación del suelo y la reforma del casco antiguo. Nuevamente la puesta en práctica del plan fue diferente a lo diseñado. En el Ensanche los autores del plan no valoraron la trama ortogonal ni la gran zona verde que incluía el primitivo Plan de 1897. Los técnicos que redactaron el P.G.O.U aplicaron las teorías urbanísticas de la edificación abierta, con bloques aislados de vivienda dispuestos en torno a un anillo viario, del que partían fondos de saco para el estacionamiento. Con la urbanización de este típico polígono de la época y de la acción estatal se cierra la historia del ensanche en Cartagena. Queda una parte de la trama ortogonal, alguna construcción primitiva y la impresión de estar inacabado.

En el suelo urbano los perímetros definidos por el plan fueron desbordados por la edificación, invadiendo las zonas verdes proyectadas e incluso parte de las variantes viarias. La demanda de vivienda, fruto de la industrialización acelerada, desbordó las expectativas más optimistas. La expansión urbana se realizó tomando como centro neurálgico la Plaza de España y como ejes el Paseo Alfonso XIII, la Estación de Ferrocarril y la Alameda de San Antón. Más adelante se iniciaron los expedientes para obtención de suelo urbanizable en lugares adyacentes a la población: los actuales barrios de San Félix, Torre Ciega y Vista Alegre. Junto a la iniciativa privada, las entidades oficiales y las empresas públicas continuaron promoviendo la construcción: las barriadas Virgen de la Caridad y José Mª de la Puerta, el poblado de Escombreras (todas exteriores al centro histórico) y las viviendas promovidas por la Delegación Nacional de Sindicatos, el Patronato Municipal de Viviendas para Funcionarios y Cooperativa San Isidoro son ejemplo de ello. Además, unas mil familias que seguían viviendo en esta década en zonas de cuevas y en viviendas ruinosas de los cerros urbanos fueron reubicadas en dos poblados periurbanos: San Isidoro de Lo Campano y Villalba. La forma de crecimiento de los núcleos exteriores a la ciudad después del plan fue exactamente igual a la que tenían antes del mismo. Las áreas de reserva industrial no se consolidaron, aunque permanecieron las industrias anteriores al plan. La anarquía y el caos se convirtieron en las pautas predominantes de todo el proceso. Así se configuró la ciudad de los años 60 y 70, formada por barriadas y poblados independientes, inconexos, pésimamente comunicados entre sí y con el casco histórico, cuya creación dio como resultado una ciudad lineal completamente desagregada.

En 1987 se aprobó la modificación del P.G.O.U. de 1960 para adaptarlo a la nueva Ley de Suelo de 1976. Sus innovaciones no podían modificar ya el diseño urbano, así que se enfrentaron a los efectos de la industrialización acelerada y al grave deterioro medioambiental que padecía el municipio. Además se diseñó un nuevo polígono industrial al noreste de la ciudad, que terminó consolidándose en la década de los 90. La modificación del P.G.O.U. tuvo que enfrentarse a otro hecho inesperado y novedoso: la declaración del casco urbano como Conjunto Histórico-Artístico. Para cumplir con las obligaciones marcadas por la ley, el Ayuntamiento se limitó a realizar un catálogo de edificios protegidos, aquellos que la burguesía minera había hecho construir a caballo entre los siglos XIX y XX, clasificándolos según un grado de protección que cada inmueble recibía en función de su valor artístico. La protección no sirvió en la práctica para la conservación del conjunto arquitectónico modernista, que ha seguido siendo destruido sistemáticamente por un proceso irrefrenable de renovación y especulación inmobiliaria.

La ciudad experimentó nuevos cambios en el último cuarto de siglo XX. La centralidad urbana cambió de ubicación: pasó del casco antiguo hacia el Ensanche (en dos ejes, el eje este-oeste, delimitado entre la plaza de España y la plaza de Alicante y el eje surnorte, plaza de España y Alameda San Antón). El casco histórico cayó en un proceso de deterioro aparentemente irreversible causado por la especulación y consentido por la Administración.

El profesor J. L. Andrés Sarasa definió la situación de la ciudad a finales de siglo dividiéndola en una serie de zonas[2]: (1) *Áreas vacías*, sin edificaciones, o en las que aún subsisten algunas edificaciones sin interés, por estar carentes de servicios. Aparecen en el centro histórico y el cerro del Molinete es un buen ejemplo de esto. (2) *Áreas malformadas*, espacios mediante los cuales la morfología urbana sufrió un largo proceso de deterioro, que dio lugar a la salida de las categorías sociales con algunas posibilidades económicas y falta de arraigo en el barrio. Registraban una reducida densidad demográfica y un claro envejecimiento de las personas y de los inmuebles que los ocupan, con servicios urbanos y comerciales deficitarios. Los cerros interiores de la ciudad representan esta tipología, así como los barrios construidos en el Ensanche por la Obra Sindical del Hogar, como la Barriada Virgen de la Caridad. (3) *Áreas obsoletas*, amplias superficies dispersas por el casco antiguo, que provenían de la pérdida de funcionalidad de las instalaciones militares, industriales y eclesiásticas. Son instalaciones que han dejado de prestar servicio, fácilmente desplazables a otro lugar. Todas las instalaciones militares (hospitales, cuarteles, fortificaciones) son ejemplos de esto. Estas áreas obsoletas se han convertido en elemento clave para el cambio de diálogo entre el espacio urbano y su tradicional funcionalidad. (4) *Áreas nuevas relativamente degradadas*, espacios urbanos que se colmataron en la presente centuria en base a intentos de ensanche espontáneos de la ciudad, que arrancan en las inmediaciones del casco antiguo. Los barrios de San Félix, Torre-Ciega y Vista Alegre son ejemplos de esto. Algunos grupos de viviendas de tipo social a cargo de entidades oficiales y empresas públicas realizadas en los años 60 también podían ser encuadradas en esta clase.

Los fenómenos de periurbanización también hicieron acto de presencia en la ciudad en estos últimos años de siglo. Este tema no ha sido estudiado convenientemente, pero la distribución poblacional es un buen criterio para comprobar las tendencias de crecimiento urbano. El antiguo centro ha perdido población al mismo ritmo que lo ganan las zonas suburbanas. En el decenio 1986-96, Cartagena-ciudad, integrada por el Casco Antiguo y las entidades de población de El Plan, San Antonio Abad y Santa Lucía, vio descender su población al tiempo que otras entidades no estrictamente urbanas, pero situadas al noroeste de la ciudad en el área periurbana, como Canteras o La Magdalena (que incluye zonas residenciales como Los Molinos Marfagones y Santa Ana) experimentaban un importante crecimiento poblacional. Por el contrario, otras entidades cercanas a las antiguas zonas industriales como Escombreras, El Hondón, El Beal y de forma clara el barrio de Santa Lucía manifestaron claramente su declive.

3. El siglo XXI

Las crisis económicas internacionales desatadas a partir de 1973 afectaron profundamente a los sectores económicos establecidos en Cartagena por impulso del I.N.I. en el período 1950-1975. Todo el conjunto acusó, por sus peculiaridades, un evidente impacto negativo. El final de siglo contempla un fuerte declive industrial de Cartagena, que derivó en una importante pérdida de empleo, en un estancamiento poblacional impropio de una ciudad mediterránea y en un deterioro urbano gravísimo.

La grave situación de deterioro social y económico en que se vio envuelta la ciudad provocó la respuesta oficial por parte de las Administraciones públicas. El diseño y la realización del Plan Especial para el Desarrollo de Cartagena en 1993 asentaron las bases para la recuperación económica de la ciudad. Junto a las fuertes inversiones en infraestructuras de comunicaciones y en recuperación medioambiental, el plan aportó como idea novedosa la necesidad de invertir en elementos culturales urbanos que pudieran tener una influencia directa en el desarrollo turístico. El plan consideraba que el patrimonio histórico debía actuar como factor regenerador del conjunto urbano, al tiempo que evitaría que el centro histórico se transformara en un lugar unifuncional, frenaría la degradación urbana, recuperaría espacios públicos y facilitaría la actividad económica del turismo dentro de una línea sostenible.

La construcción de un nuevo Museo de Arqueología Submarina, unida al compromiso realizado por las instituciones públicas de regenerar el conjunto histórico de la ciudad, marcaron el inicio de un hecho: la toma de conciencia de la posibilidad de utilizar el patrimonio histórico como recurso turístico y económico. El descubrimiento inesperado del teatro romano en 1989 constituyó un hecho decisivo para la aceptación de estas ideas.

El plan determinó cuáles debían ser las áreas de actuación en las que se tenían que centrar las inversiones. Los cuatro Planes de Reforma Interior (P.E.R.I.)[3] del centro histórico se centraron en cuatro de los cerros interiores (Molinete, Concepción, Monte Sacro y Despeñaperros), las zonas que sufrían una degradación mayor en el interior urbano. Igualmente se concedía gran importancia a la recuperación integral del teatro y anfiteatro romanos, de la muralla del siglo XVIII y del Palacio Consistorial y la inclusión de los dos primeros dentro de la trama urbana, así como la apertura de la ciudad al mar, la regeneración de fachadas de edificios modernistas y la excavación arqueológica de solares.

A partir de la segunda mitad de la década de los 90 se comenzaron a realizar actuaciones de regeneración urbana mediante la reconversión de los espacios del casco antiguo que habían quedado obsoletos.

3.1 La reforma de los espacios militares

La recuperación de edificios militares abandonados para su conversión a uso civil adquirió gran importancia en la regeneración de la ciudad, habida cuenta del gran número de los mismos existentes en su interior como consecuencia de una herencia histórica de siglos.

Las más importantes obras de rehabilitación realizadas en el casco histórico se llevaron a cabo sobre antiguos edificios militares: el Real Hospital Militar y el Cuartel de Antiguones, reconvertidos ambos a uso docente: pasaron a ser sedes de la Universidad Politécnica de Cartagena, dentro de un proyecto más complejo de regeneración urbana del cerro en el que se encuentran (Despeñaperros). Este cerro fue objeto de un plan de reforma interior (P.E.R.I. CA-4). Además de la

rehabilitación de estos dos edificios, que ya se ha culminado, este plan contemplaba la destrucción de parte del entramado urbano del cerro más degenerado y su sustitución parcial por viviendas de nueva construcción, la excavación arqueológica del lugar previa a la nueva urbanización (que presumiblemente conllevaría la conservación de restos), la creación de un bulevar central entre la Plaza de la Merced y la parte superior del cerro, la recuperación del anfiteatro romano (construido bajo la plaza de toros) y del antiguo anfiteatro de autopsias (edificio asociado al Real Hospital) para usos culturales y la creación de una espaciosa plaza central en la cima del cerro, entre los nuevos edificios restaurados y el anfiteatro romano.

3.2 La reforma de espacios industriales

La salida de la crisis económica de Cartagena se debió a una lenta combinación de factores entre los que destacan la aplicación del Plan Especial para el Desarrollo de Cartagena, las inversiones de la multinacional General Plastics y la reindustrialización del Valle de Escombreras.

La crisis económica de fin de siglo dejó obsoletas gran parte de las instalaciones industriales cercanas a la ciudad. El deseo de alejar las emisiones contaminantes del entorno urbano facilitó el cierre o el traslado al Valle de Escombreras de las fábricas instaladas en el antiguo paraje industrial de El Hondón. En la actualidad, sólo subsiste en el entorno urbano (y con graves problemas de continuidad) una de las empresas instaladas en la ciudad en el período de crecimiento industrial de los 60. Con el traslado de estas industrias, el suelo en que se asentaban pasó a ser destinado a uso urbano residencial.

3.3 La reforma de los espacios portuarios

Entre 1984 y 1995 la Autoridad Portuaria invirtió 14.397 millones de pesetas en el espacio portuario, a un ritmo anual de 1.200 millones de pesetas. Ese período registró el mayor esfuerzo inversor de su historia reciente, consolidando las dos dársenas portuarias de Escombreras y Cartagena. Por un lado, la dársena de Escombreras concentró todo el tráfico de graneles líquidos y sólidos y amplió suelo industrial y de servicios; por el otro, la dársena de la ciudad de Cartagena se especializó en tráfico limpio de contenedores (muelle de Santa Lucía), mercancía general y actividades pesqueras, deportivas y turísticas.

La Autoridad Portuaria fue además impulsora de la apertura de la ciudad al mar y de la integración puerto-ciudad, siguiendo así el ejemplo de otras ciudades portuarias españolas. Este proceso era una de las principales actuaciones contempladas en el Plan Especial para el Desarrollo de Cartagena, herramienta básica para conseguir esta integración, y debía convertirse en revulsivo y referente para su futuro urbano e industrial. En 1994 se redactó el Plan Especial de Remodelación del muelle de Alfonso XII por la Autoridad Portuaria, que fue aprobado definitivamente por el Ayuntamiento de Cartagena en 1995. El Plan Especial debía convertir este eje en una zona de nueva centralidad urbana.

Contemplaba la urbanización de más de 100.000 m², la construcción de un aparcamiento subterráneo de 600 plazas, la construcción de 16.000 m² de locales comerciales, 4.000 m² destinados al Museo Nacional de Arqueología Marítima, y la edificación de un puerto deportivo para 400 embarcaciones.

3.4 La reforma de los espacios urbanos

Las actuaciones reformadoras en el interior del casco histórico se han centrado en tres tipos de actuaciones: la realización de los Planes de Reforma Interior contemplados en el P.G.O.U. de 1987, la regeneración de fachadas de edificios modernistas construidos a principios de siglo xx y la recuperación y exhibición del patrimonio histórico y arqueológico de la ciudad. Buena parte de las actuaciones realizadas se ha dirigido a la creación de una oferta turística cultural, basada en el patrimonio histórico del casco antiguo y patrocinada por la Comunidad Autónoma y el Ayuntamiento de Cartagena. Las actuaciones en el casco antiguo fueron encomendadas fundamentalmente a la Sociedad Municipal Casco Antiguo, S.A., que centró su labor en la realización de estudios arqueológicos, en la reforma de las fachadas y en la intervención en los cerros interiores.

4. Conclusión

Las imposiciones militares y estatales, las crisis económicas continuadas y la incuria administrativa marcaron el desarrollo urbano de Cartagena desde finales del siglo xix en adelante. Estos hechos la convirtieron en "*una ciudad destruida antes de comenzada*", en palabras de F. J. Pérez Rojas.

Durante el siglo xx, los procesos de retracción y crecimiento urbanos acompañaron directamente a las fases de crecimiento económico. La planificación urbana adquirió un papel puramente testimonial en el curso de la evolución histórica de la ciudad. Los períodos de auge económico fueron seguidos de un crecimiento urbano desaforado, alimentado por la especulación, y desbordaron la capacidad de los poderes públicos para ordenar el espacio. En los períodos de recesión los poderes públicos tomaron la iniciativa constructora, movidos por la urgencia y las necesidades de suministrar vivienda como necesidad primaria. Cada fase histórica encuentra su reflejo en el plano de la ciudad. En ambos períodos las necesidades coyunturales se impusieron al respeto de los planes a largo plazo. La noción de interés público desapareció de la ciudad en lo que se refiere a la ordenación espacial.

A finales de siglo xx, el resultado de todo ello podía apreciarse en el plano de la ciudad: un casco histórico literalmente destruido, habitado mayoritariamente por población marginal o inmigrante, una zona de ensanche incompleto, una zona industrial contaminante extraordinariamente próxima a zonas residenciales hasta época muy reciente, un sinfín de instalaciones militares abandonadas de difícil y costosa conversión a uso civil, una presencia militar aún considerable dentro de la misma ciudad y la extensión creciente del fenómeno periurbano, alimentado por los promotores de suelo urbano.

Las implicaciones que esta situación tiene para la vida urbana no han sido nunca suficientemente evaluadas. Pero es claro que la ciudad actual está llena de tramas incoherentes, de discontinuidades físicas y de bordes internos que separan unas zonas de otras. La desagregación espacial entre barrios, que se transmite a la vida social, es consecuencia directa de todo este proceso de crecimiento urbano dislocado.

La nueva situación creada por las fuertes inversiones de las distintas Administraciones, la reindustrialización, la necesidad de reconvertir a uso civil amplísimas zonas desmilitarizadas, la aparición del turismo cultural como nueva actividad económica y los proyectos de turismo residencial que se proyectan en diversas zonas del municipio y de la Comarca abren nuevas incógnitas sobre el desarrollo espacial de la ciudad, que los nuevos planes de ordenación urbana deben ordenar para evitar que la desagregación y el aislamiento mutuo de las zonas urbanas sigan siendo la característica más destacada de la ciudad.

Bibliografía

Amann, A., Cánovas, A. y Maruri, N. (2003): "*Ordenación del C.I.M. de Cartagena*", en *Catálogos de Arquitectura*, nº 13. pp. 118-121. Murcia.

Andrés Sarasa, J. L.: *Cartagena: crecimiento y desarrollo industrial.* Murcia, Cámara de Comercio de Cartagena, 1982.

— *Evolución del comercio en el área urbana de Cartagena (1960-1987).* Murcia. Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Cartagena, 1988.

— *La actividad comercial en el centro urbano de Cartagena.* Cartagena. Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Cartagena, 1992.

— *Economía urbana de la Región de Murcia.* Murcia, 1993.

— *Urbanismo contemporáneo. La Región de Murcia.* Universidad de Murcia, 1995.

— *La Universidad ante la rehabilitación de las ciudades históricas.* Universidad de Murcia, 2003.

Angosto García-vaso, J. A.: *Relación urbana, histórica y arqueológica de Cartagena.* Cartagena, 1979.

Aranda Mercader, J. D.: *Conoce el oeste.* Cartagena, 2000.

Autoridad Portuaria de Cartagena. *Memoria anual (1992-2002).*

Revista de Puertos del Estado, Nº 40 (marzo 1997).

AA.VV. (1982): *Historia de la Región de Murcia, tomo IX.* Murcia. Editorial Mediterráneo, 1982.

Bernal García, J. J. y García Sánchez, A. (dir.): *El puerto de Cartagena. Análisis e impacto económico sobre la economía comarcal y regional.* Autoridad Portuaria de Cartagena, 2000.

Bonet Casciaro, J.: *Cartagena 1992. Indefensión y ruina.* Cartagena, 1992.

Cartagena en Cifras (1996-2003). Dirección General de Economía y Estadística de la Región de Murcia. Murcia.

Cartagena Zona Económica Especial (1995).

Cortina García, J.: *La evolución de la economía de Cartagena (1940-1996).* Murcia. Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, 1998.

Diagnóstico Turístico de la Región de Murcia. Consejería de Turismo y Cultura de la Región de Murcia, 2001.

Egea Bruno, P.: *Cartagena, imagen y memoria.* Cartagena, 1999.

Gómez Vizcaíno, A.: *Castillos y fortalezas de Cartagena.* Cartagena. AFORCA, 1997.

López Martínez, J. F. y Chacón Bulnes, J. M.: *Cartagena. Aproximación al paisaje urbano.* Universidad Politécnica de Cartagena, 2000.

Mas, J. (dir.): *El puerto de Cartagena*. Cartagena. Junta de Obras del Puerto, 1979.

Pérez Rojas, J.: *Cartagena 1874-1936. Transformación urbana y arquitectura*. Murcia. Editora Regional, 1986.

Plan Especial para el Desarrollo de Cartagena (1990).

Plan General de Ordenación Urbana: Texto Refundido. Ayuntamiento de Cartagena, 1989.

Santaella Pascual, F.: *La artillería en la defensa de Cartagena y su Base Naval*. Cartagena. Editorial Aglaya, 2001.

Soler Cantó, L. *El recinto de Cartagena*. Cartagena, 1987.

Tornel Cobacho, C. (coord.): *Manual de Historia de Cartagena*. Cartagena, 1996.

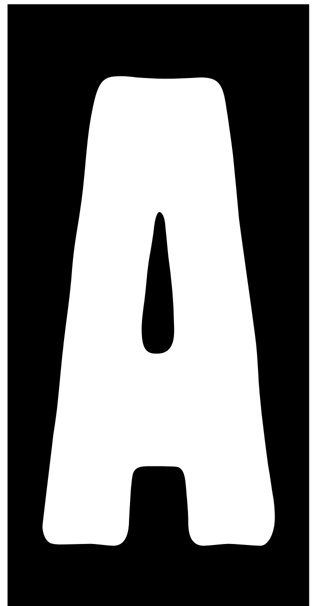
Tornero Gómez, J.: *La Sierra de Cartagena. La Estación Naval de la Algameca y sus condiciones ambientales*. Madrid. Ministerio de Defensa, 2000.

Notas

1. Para conocer la evolución de la economía reciente de Cartagena, CORTINA GARCÍA, J., *La evolución de la economía de Cartagena (1940-1996)*. Murcia, Caja de Ahorros de Alicante y Murcia, 1996, pp. 170-185.
2. ANDRÉS SARASA, J.L. *Economía urbana de la Región de Murcia*. Murcia, 1982, pp. 84-85.
3. Los diferentes PERI del casco histórico pueden ser consultados en la página web del Ayuntamiento de Cartagena (*www.ayto-cartagena.es/urbanismo*) dentro de la sección dedicada a la gerencia de urbanismo.

Enric Baixeras i Sastre

ENCERTAR LA REGIÓ DE TARRAGON

El projecte actual d'organització territorial de Catalunya concilia els habitants del Camp de Tarragona. Diem que els concilia perquè fins ara estaven repartits entre les regions (o vegueries) III i IV i ara els inclou en una de sola. I perquè observem que la població s'ho pren bé i es comporta amb concòrdia. La qüestió ja no inquieta.[1]

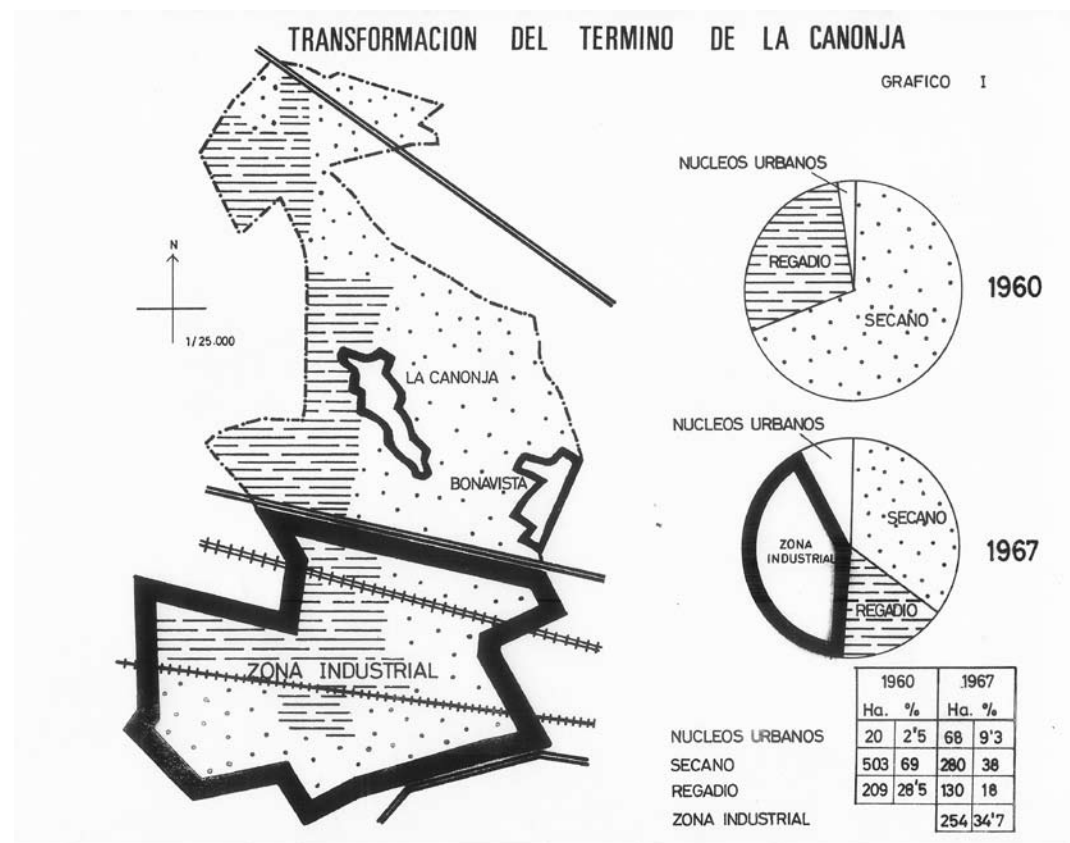
Ha passat a la història que, el desembre de 1936, la Generalitat republicana va convenir a separar les comarques del Camp; i que, durant setanta anys, s'ha parlat de dues demarcacions (ni que siguin virtuals: una mera traça en el mapa). Però a partir de la meitat del segle passat, molt sovint i amb bon acord, cada vegada més s'ha parlat del Camp com d'un sol conjunt. Se n'ha examinat l'economia i la física, i se n'ha confirmat l'afinitat. I, si bé un dia Pau Vila i Josep Iglésies afavoriren l'esforçada idea de divisió, aquesta idea ha anat restant de banda. Molts ja ni se'n recorden. Els accidents de la vida han fet veure que ara la divisió seria arbitrària; que si anem fent camí junts podrem defensar millor la integritat com a persones i protegir-nos de les agressions. Repetim: aquest convenciment no s'ha aconseguit en un sol dia; el córrer del temps ha anat fent caure les traves.

Vegem unes mostres de com ha sorgit, per un cap o altre, el concepte unitari del Camp.

* * *

La contemplació dual de la indústria i el turisme la va abordar l'any 1956 el Consejo Económico Sindical (si bé no en va esmentar l'antagonisme). El governador civil González Sama va anunciar que la companyia Enher ampliaria el subministrament d'energia elèctrica per afavorir el servei industrial del territori Tarragona-Reus-Valls. El consell també va aprovar una moció per aprofitar integralment el turisme de la costa; i va delimitar com a unitat prioritària el sector que va des de Cambrils fins a Torredembarra. (Dit sigui

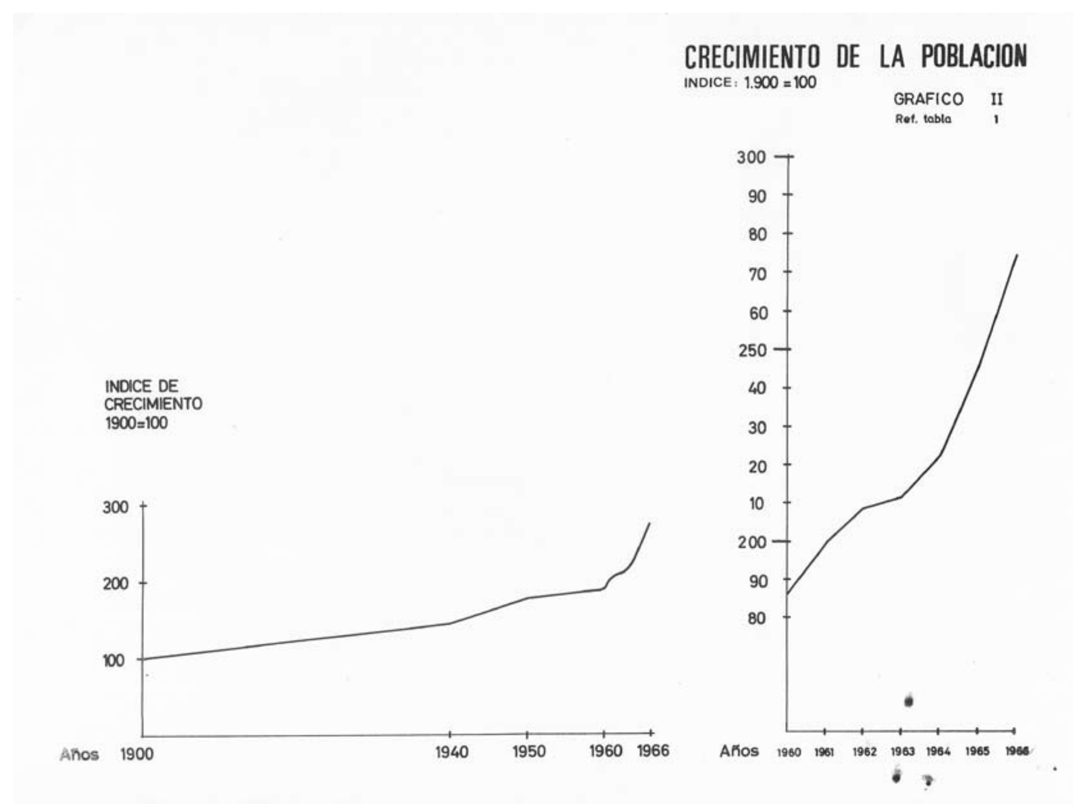
	1960		1967	
	Ha.	%	Ha.	%
NUCLEOS URBANOS	20	2'5	68	9'3
SECANO	503	69	280	38
REGADIO	209	28'5	130	18
ZONA INDUSTRIAL			254	34'7

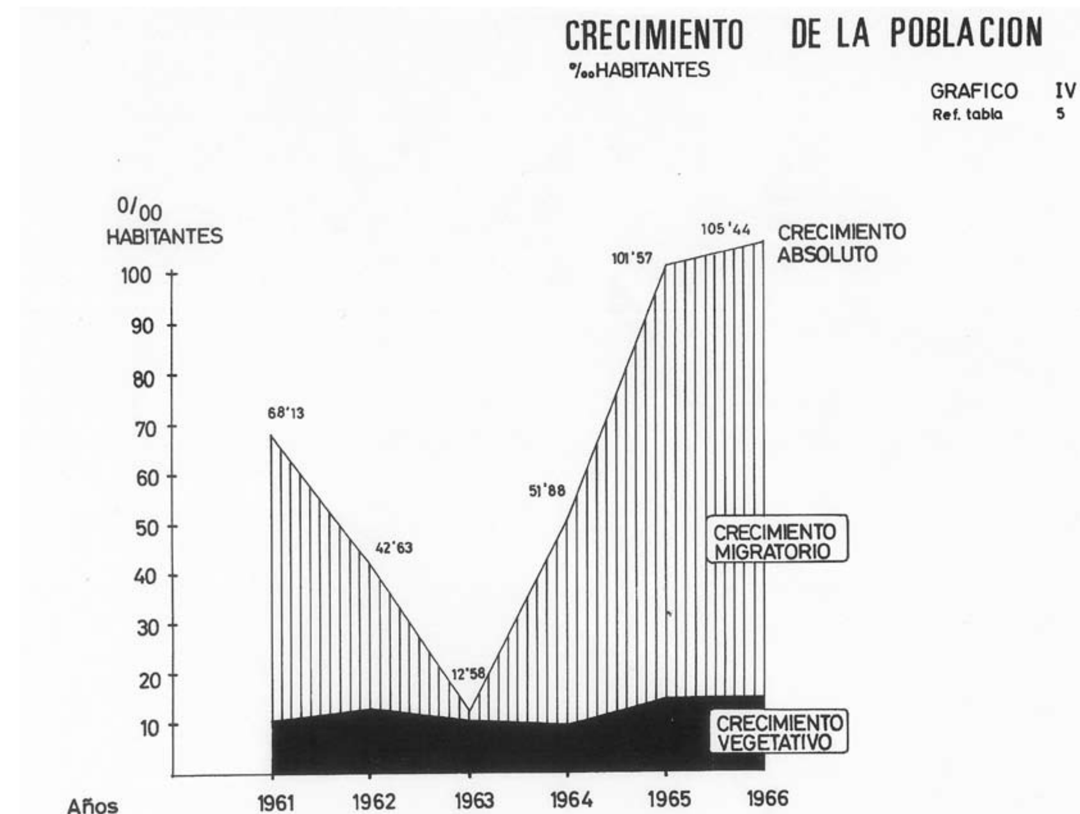
de pas, el consell també s'ocupà, separadament, de les Terres de l'Ebre, si bé només del Baix Ebre.)

* * *

El port ha afavorit el creixement de la ciutat de Tarragona pel costat de ponent, i ha acabat generant influxos sobre termes veïns pel que fa a implantacions selectives de grans indústries i usos afins.

Durant molt de temps el creixement fou lent. En direcció a ponent, l'any 1922, s'implantà la Fàbrica de Tabacs. En la mateixa dècada, i en igual sentit, els dipòsits de la Campsa, i dues fàbriques al final dels anys quaranta. Les tendències i els límits dibuixats en el pla d'eixample de Josep M. Pujol, datat l'any 1922 (que ja havien sigut l'horitzó dels tarragonins del segle XX) no foren sobrepassats fins als primers anys cinquanta!

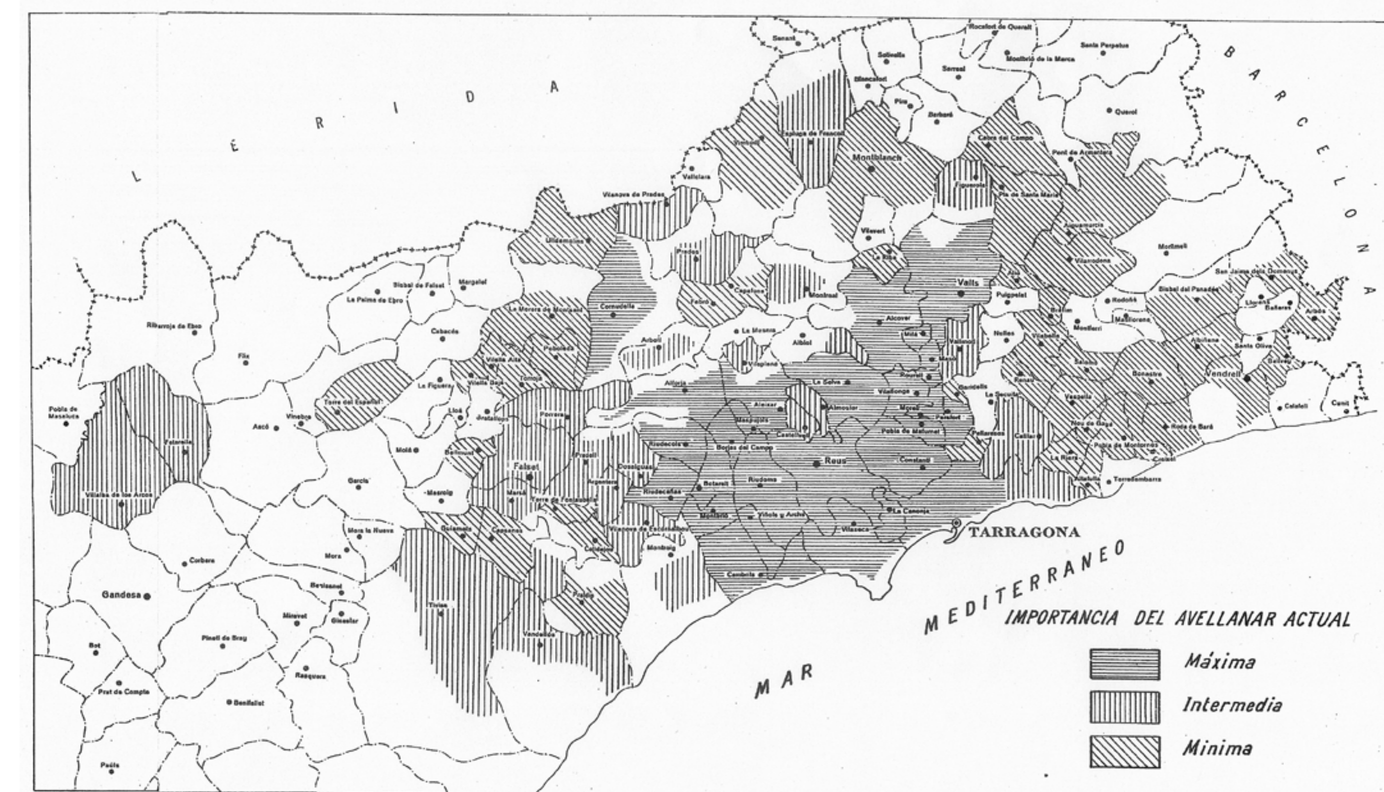

En tot cas, l'expansió de després de la Guerra Civil es mantingué fidel, a grans trets, al pla esmentat. I en igual sentit s'estengueren les zones industrials del famós *boom*, a partir dels anys cinquanta.

(Recordem amb agraïment aquells tarragonins obstinats que saberen situar les activitats molestes sempre a un sol costat, de manera que el territori de la banda de llevant s'ha mantingut no contaminat, i ara la ciutat hi pot créixer. En canvi, ens ve un record poc pietós dels agents conjunturals del "capitalisme salvatge", que no han evitat que la població proliferés a sotavent de la indústria, on es respira sovint un aire pudent.)

En els anys cinquanta, la industrialització i l'expansió del turisme avivaren el creixement i exigiren un nou planejament urbanístic de Tarragona. Entre les ciutats mitjanes –és a dir, a excepció de les grans urbs– Tar-

ragona fou de les primeres del nostre país que se subjectaren a l'ordenament urbanístic modern.

Des del Govern, Pedro Bidagor tot just començava a implantar la nova Llei del Sòl. Bidagor era un urbanista basc, de formació anglosaxona, i amic de Franco. Emprenia el període "desarrollista" per encàrrec del dictador. L'arquitecte se serví de la col·laboració del professor M. Ballbé, qui redactà l'esborrany de la Llei. (Per cert, el jurista Ballbé estava casat amb la tarragonina Enriqueta Mallol.)

En aquest punt, la Dirección General de Urbanismo confià a l'arquitecte andalús Muñoz Monasterio i a l'arquitecte tarragoní (i municipal), Monravà López, el primer pla general de Tarragona. S'aprovà el 1959 i confirmà el creixement industrial que s'anava accelerant pel costat de ponent.

* * *

La Canonja, l'any 1960, poc abans de deixar de ser municipi, va aprovar el pla d'alineaments de Bonavista, poblat clandestí situat a tocar del terme de Tarragona, gairebé a peu de carretera. Iniciat al final de la dècada anterior, Bonavista romania desproveït de serveis urbans. Els promotors eren uns especuladors gosats, que van aprofitar la passivitat del batlle per atreure famílies treballadores, que penosament compraven un bocí de terra i s'hi construïen sopluig. Majorment, jornalers de la construcció que trobaven feina a dojo a la zona costanera.

Per la seva extensió i per la insalubritat que van sofrir els parcel·listes durant molts anys, Bonavista va ser la mostra més vergonyosa del creixement urbà indisciplinat.

* * *

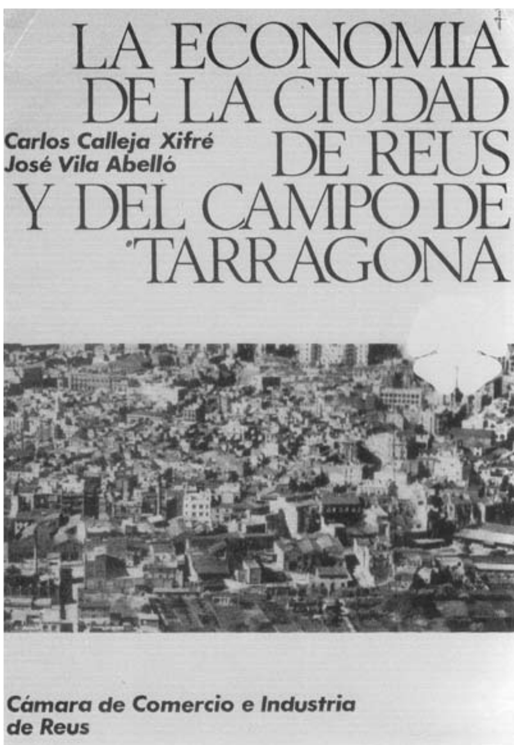
Les iniciatives desordenades del sector del turisme i de les vacances emmenaren la Diputació de Tarragona a elaborar un pla especial per dotar d'infraestructures, assegurar la compatibilitat dels usos i aconseguir en cada lloc un tot regulat i harmònic. El 17 d'octubre de 1963 la Diputació va convocar un concurs. El pla abastava *tota la província*, però després que fou exposat al públic, les impugnacions impediren que prosperés.

* * *

L'any 1963 el reusenc José Mª Fontana, polític i teoritzador de la Falange de primera hora, va publicar el *Plan Tarragona*, per convertir l'agricultura pobra de secà en cultiu de regadiu. Plantejava de transvasar aigua de l'Ebre. Així milloraria l'economia, la població rural es fixaria i s'atenuarien les "conseqüències pernicioses de la conversió industrial". Fontana temia que la conversió al sector secundari afluixaria la "unitat política". El seu *Plan* abastava les comarques on el cultiu de l'avellana era més important, les quals coincidien amb la regió de Tarragona.

* * *

Al gener de 1965, l'arquitecte Oriol Bohigas, com a representant de SOFEMASA i CEDEC i d'uns grups d'arquitectes i enginyers, i d'assessors i professors d'universitat de Madrid i de Barcelona, publicà una proposta per redactar un pla especial d'ordenació de la costa de Tarragona. El treball no es limita a la costa, sinó que hi afegeix la faixa interior paral·lela, on abunden –diu– paisatges forestals, monuments arqueològics i pobles típics.

N'assenyala l'interès turístic, comparable amb el de bona part de la marina. Extreu conclusions en defensa del territori i denuncia que, ja aleshores, la ciutat jardí s'estén per la costa en taca d'oli, i sense estructuració orgànica eficaç. Aquesta proposta va concórrer, sense èxit, al concurs que havia convocat la Diputació un any i escaig abans.

* * *

Els anys de 1965 a 1969 tingueren lloc les *Converses de Salou*. Una iniciativa, totalment privada, d'una colla d'estudiosos de la geografia i la història local. Salou els prestà la sala de l'hotel Salou Park durant els quatre primers anys i, el darrer, les dependències de l'Ajuntament. Un públic interessat acudí a les conferències i els diàlegs. S'hi sentí parlar d'economia i dels riscos comuns sobrevinguts al territori violentat i a les persones trasbalsades, i de l'apatia dels governants que tardaven a afrontar-los i posar-hi remei. Es posà atenció en la regió, contemplada en conjunt, i en els llocs on es repetien els fenòmens més crítics del creixement. És el cas de la contaminació i, en general, del maltractament dels recursos naturals per part de les activitats fabrils i del turisme massiu, que desborden tota mena de partions administratives. Per aquell temps, els departaments d'economia de la universitat i de la banca feien córrer el rum-rum expectatiu del canvi polític.

Prengueren cura de l'organització de les *Converses*, com a delegats de zona: Josep Fontana Lázaro, succeït per Cosme Saló i Ibars (Barcelona), Josep Vila Abelló (Salou), Josep M. Recasens i Comes (Tarragona), Carles Calleja i Xifré (Reus) i Josefina Cardó Soler (Valls).

* * *

La Cambra de Comerç de Reus patrocinà i editlà, l'any 1967, el llibre de Carles Calleja Xifré i Josep Vila Abelló: *La economía de la ciudad de Reus y del Campo de Tarragona.*

Els autors hi fan ressò del desig de Reus i Tarragona de cooperar més estretament per agombolar la regió.

Per encàrrec de la Diputació l'any 1968 l'equip dels arquitectes Cortés i Moreno López iniciaren l'esquema director del Pla del Territori que comprèn part de la vall baixa del Francolí i els termes de Reus, Vila-seca i Salou. El 1971 se n'aprovà l'avanç, que serví per resituar la Refineria i la partió entre els usos industrials i turístics.

* * *

També l'any 1968 el servei d'estudis de Banca Catalana va publicar el llibret d'Ernest Lluch i Eugeni titulat *L'economia de la regió de Tarragona*. Els autors delimiten el contorn amb un rectangle que arriba del mar a la segona serralada, i des de Vandellòs fins a Cunit.

* * *

Amb data 1969-1970 aparegué la publicació de la Càtedra d'Història Econòmica de la Facultat de Ciències Econòmiques, Polítiques i Comercials de la Universitat de Barcelona. El geògraf reusenc Josep Iglésies hi signa l'"Estadística de les superfícies cultivades del Camp de Tarragona en el present segle". Iglésies delimita el Camp de Tarragona igual que Lluch, pel que fa a la costa, i quant a l'interior, hi deixa fora el Priorat i la Conca.

* * *

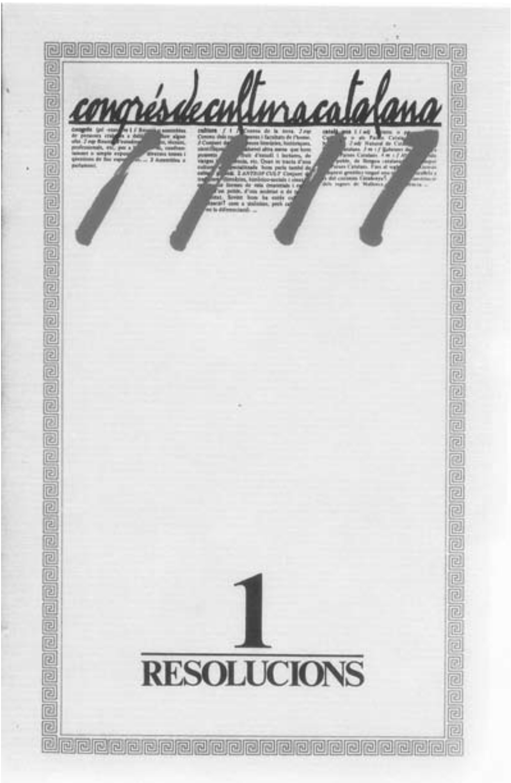
L'any 1973 es va revisar el Pla General municipal de Tarragona de 1960. La revisió va facilitar que l'Estat executés els polígons Francolí (80 ha de sòl industrial) i Campclar (54 ha de sòl residencial). La Caixa d'Estalvis provincial s'hi emparà per construir el polígon d'habitatges La Granja (10,6 ha, 1973-1976).

* * *

L'Àmbit d'Ordenació del Territori del Congrés de Cultura Catalana, entre 1975 i 1977, va elaborar diverses propostes sobre fenòmens que desborden les divisions administratives, com són la destrucció de l'ambient natural i altres valors patrimonials, a conseqüència de l'activitat fabril i al turisme massiu. Un cop més s'exposà públicament la necessitat de regular el territori en el seu conjunt. El projecte de resolucions que les ponències presentaren al Congrés fou aprovat a l'Aleixar per representants de l'Alt Camp, el Baix Camp, la Ribera d'Ebre i el Tarragonès.[2] S'hi féu veure la necessitat del planejament territorial d'àmbit supracomarcal.

Notes

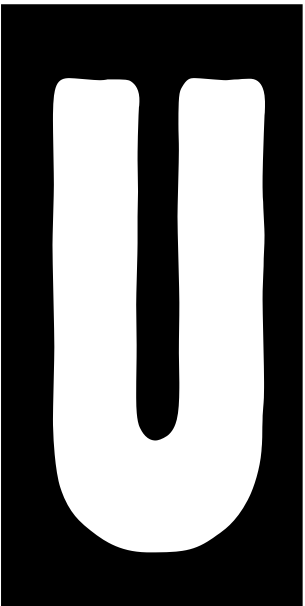
1. L'autor ha tractat també el tema a la revista *Ulisses cibernètic* (2003) i a *Informatiu Museus* (Reus, 27 de juliol de 2004).
2. El Grup de treball del Tarragonès estigué format per Ramon Aloguín Pallach, Enric Baixeras i Sastre, Antoni Batlle i Caravaca, Francesc Inglada i Ferrer, Josep M. Milà i Rovira, Antoni Pujol i Niubó i Josep M. Recasens i Comes.

Josep Maria Yago

TARRAGONA, PATRIMONI PER LA PA

A Tarragona, cada diumenge de 2/4 d'una fins la una del migdia, a la part Est de la Rambla Nova, ens trobem i fem mitja hora de silenci per manifestar la nostra protesta per la decisió del govern sobre l'entrada de l'Estat espanyol a l'OTAN...

Paràgraf del manifest que sota el lema "Per la pau... no a l'OTAN" va aparèixer el 13/12/1981 a Tarragona i que suposà el desenvolupament ininterromput fins el 19/06/1982 de la concentració/moviment anomenada "Silenci per la pau".

L'objecció de consciència, la insubmissió al servei militar, la lluita contra les bases militars, el referèndum sobre l'OTAN, la guerra del Golf o el genocidi de Bòsnia, són alguns dels moments que, entre d'altres, han originat accions antimilitaristes i per la pau a Tarragona.

Cadascun d'aquests moments, per una banda, ha generat la formació de grups (objecció de consciència, insubmissió, no violència...) i, per l'altra, en el marc de les diferents campanyes, han fet coincidir gent procedent d'altres sensibilitats i experiències més vinculades a moviments polítics i sindicals. De tota aquesta varietat de persones, algunes van mantenint (amb major o menor intensitat segons els moments) una activitat vinculada a la lluita per la pau i els drets humans; d'altres canvien o deixen l'activitat; d'altres (com el Jaume a qui recordem aquests dies)[1] ens deixen, si més no físicament, per sempre, i altres persones s'incorporen al moviment. Aquesta amalgama de rostres, personalitats, lluites... es va encarnant sota diferents noms i campanyes, en aquests moments que esmentàvem.

El darrer d'aquests moments, cronològicament, és el que s'inicia a partir de 1997 a partir de les protestes per l'arribada de vaixells de guerra al port de Tarragona.

Vaixells de guerra al port de Tarragona: Comença la militarització

La Comissió de Govern de l'Ajuntament de Tarragona, en sessió de 5/12/1997, es va donar per assabentada del contingut d'un dossier (que posteriorment ningú sap a on va anar a parar) enviat pel president de l'Autoritat Portuària de Tarragona (APT) en relació a la visita del portaavions americà JFK i manifestà que no existia cap inconvenient en el fet que qualsevol vaixell pertanyent a països de l'OTAN fondegés al port de Tarragona. L'acord, que es va notificar a la Dirección General de Política Exterior para Europa y América del Norte del Ministerio de Asuntos Exteriores i al president de l'APT, es va adoptar per unanimitat (en aquell moment la Comissió de Govern estava formada per regidors dels grups CiU i PSC).

Entre 1997 i 1999 el portaavions JFK i altres vaixells de guerra de la VI Flota dels EUA i de l'OTAN visitaran Tarragona. Les autoritats locals, l'alcalde, que aleshores era també vicepresident de la Comissió de Defensa del Congrés dels Diputats, i el president de l'Autoritat Portuària (tots dos de CiU) al davant, entusiasmades amb les visites, engeguen una campanya, amb "estudis" i declaracions sobre els enormes beneficis que comportarà per l'economia de la ciutat i dels botiguers. Pàgines senceres dels mitjans de comunicació impreses a tot color amb fotografies dels vaixells i amb descripcions del seu armament, anècdotes sobre les tripulacions, les seves missions "humanitàries", la "tasca social" dels marines que acudeixen als centres cívics a fer treballs de manteniment i a explicar als infants què bonica que és la vida militar en un vaixell... fins i tot algun diari imprimeix un "Welcome!" al més pur estil "Bienvenido Mr. Marshall". Aquesta exaltació militarista comportarà l'entabanament

de part de la població que, encisada en les meravelles flotants, farà enormes cues per poder veure i ensenyar als seus fills aquests avenços de la tecnologia.

La campanya mediàtica iniciada veurà titulars com: "La visita del portaavions «JFK» a Tarragona aixeca expectació entre els habitants i comerciants, que esperen fer ingressos milionaris" (*Avui*, 09/10/97), "Fiebre por el JFK. Los comerciantes los primeros en celebrar el desembarco. La tripulación puede dejar unos 180 millones de pesetas en Tarragona" (*La Vanguardia*, 09/10/97), "Al abordaje del «JFK». La visita al portaaviones permite ver y tocar a la fuerza aérea más poderosa del mundo" (*Diari de Tarragona*, 10/10/97), "El portaavions «JFK» ha generat un volum econòmic de 500 milions a la ciutat. Més de 150.000 persones han visitat el vaixell militar" (*El Punt*, 14/10/97). La campanya va comprendre amplis reportatges i força declaracions de les autoritats locals per tal d'orientar l'opinió pública i ciutadana a acceptar que el port de Tarragona esdevingués base d'aprovisionament de la marina dels EUA (*El País*, 16/10/97) i fins i tot que vaixell nord-americans de propulsió nuclear entressin al port (*Diari de Tarragona*, 23/04/98). Per farcir-ho i adornar-ho, "estimacions" de l'àrea de Promoció Econòmica de l'Ajuntament (*Diari de Tarragona*, 15/10/97) i d'"enquestes" (les enquestes, com el dossier, tampoc se sap on paren ni, evidentment, quina fitxa tècnica tenien) "Ocho de cada diez tarraconenses quieren que vengan más barcos de guerra" (*Diari de Tarragona*, 12/04/98).

L'alcalde de Tarragona, Joan Miquel Nadal i Malé, i el president de l'autoritat portuària, Lluís Badia, que lideraven la iniciativa adreçada a aconseguir que la VI Flota tingués una base estable al port de Tarragona, no van escatimar esforços per impulsar-la: viatges a Washington, entrevistes amb el cònsol dels Estats Units a Barcelona, contactes amb l'ambaixada nord-americana a Madrid, etc.

Els arguments de la campanya es van centrar en els suposats beneficis econòmics que les visites podien reportar, i en el fet de contribuir a les actuacions de les potències militars per tal que hi hagi pau al món. (*Diari de Tarragona*, 01/03/1998). Aquestes posicions, com no podia ser d'una altra manera, comptaven amb el suport del seu partit, CiU, però també assoliren el del PSC (aleshores soci del govern municipal), el del PP i, lamentablement, el de les Associacions de Veïns Federades de Tarragona i el de la Unió de Botiguers, entre d'altres.

El moviment antimilitarista reapareix

Les visites dels vaixells de guerra i la irresponsable campanya engegada comportaran l'aparició d'alguns articles, pintades, acudits i cartes als directors del diaris locals en contra de les visites fins que, el 25/03/1998, divuit entitats creen una plataforma contra l'arribada de vaixells de l'OTAN a Tarragona i inicien una campanya que pretén recollir signatures d'adhesió al manifest "Tarragona, Patrimoni de la Humanitat o de l'OTAN?". El moviment antimilitarista i pacifista pren forma de nou, aquest cop com a Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau,[2] que agruparà entitats cíviques, socials, polítiques o ciutadanes així com persones a títol individual. Les accions insisteixen en la idea que el port no acull meravelles de la tecnologia sinó sofisticades i cares eines de matar, causants de destrucció i misèria, que no justifiquen els suposats beneficis econòmics i que, a més a més, no queda clar a quines butxaques aniran a parar. Les primeres accions de la recent nascuda Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau no es van fer esperar i, així, va organitzar per al 31/05/1998 una concentració festiva amb espectacles, música, concursos, premis de pintura i redacció i lectura del manifest, al passeig de les Palmeres. Es van recollir més de 1.500 signatures. Al mes de novembre del mateix any la Coordinadora, que agrupava aleshores vint-i-sis entitats i havia recollit prop de 2.500 signatures, va presentar unes jornades que durarien del 19 al 29. Xerrades, festes poètiques i una pintada mural col·lectiva a la plaça Imperial Tarraco van formar part del contingut. Aquell mes va estar a Tarragona Noam Chomski per ser investit doctor honoris causa per la URV, i va ser categòric en afirmar "si fos tarragoní no admetria que els vaixells de l'OTAN vinguessin a atracar a la ciutat. S'ha de protestar, i més quan venen sense saber ben bé a què fer."

Canvis de les autoritats locals?

A finals del 2003, quasi cinc anys després de la primera visita del JFK, amb motiu de les maniobres Dinàmic Mix de l'OTAN, el president de l'Autoritat Portuària (passat el furor militarista inicial), així com altres membres del consistori (en absència de l'alcalde), declaraven que no tenien cap interès en que vinguessin vaixells de guerra i que, simplement, complien amb els compromisos i obligacions internacionals. Aquest argument és convertirà en un clàssic, a partir d'aquest moment, que apareixerà en boca de qualsevol autoritat a la qual es pregunti per aquest tema. En tot cas, aquest "desinterès" no pot fer oblidar la campanya a què abans ens referíem i els titulars de premsa que van aparèixer aquells dies. Titulars com els que segueixen: "Buques americanos de propulsión nuclear atracaran en Tarragona" (*Diari de Tarragona*, 23/4/98); "La VI Flota tendrá una base estable en el Puerto" (*La Vanguardia*, 23/4/98); "Base de aprovisionamiento naval" (*El País*, 24/4/98); "El port de Tarragona serà base de la VI Flota dels Estats Units" (*Avui*, 24/4/98); "base permanent de la VI Flota dels EUA i de l'OTAN" (*El Temps*, 21/9/98), etc.

Les frases esmentades van aparèixer en notícies i articles que també parlaven de les visites de l'alcalde i del president de l'APT al Pentàgon, als Estats Units o a l'ambaixada nord-americana a Madrid. Algunes declaracions reproduïdes pels mitjans deien: "todavía falta el acuerdo de los gobiernos de los EE.UU. y España. Cuando llegue, sin duda será un gran éxito comercial para la ciudad". Acabava l'article dient que les peticions de l'alcalde i del president de l'autoritat portuària es van reforçar per la bona acollida dispensada al JFK. En altres articles es comentava, fins i tot, la ubicació i característiques d'una futura "base" i s'explicava que "el éxito de Tarragona tiene que ver con la estrategia de dirigirse directamente a Washington" i que "entre sus bazas está la refineria de petróleo que garantiza los suministros de combustible que los americanos ya usaron durante la guerra del Golfo en la base de Zaragoza" (*La Vanguardia*, 23/4/98).

Malgrat el "desinterès" esmentat, les autoritats locals, mesos més tard amb les declaracions de "Tarragona ciutat contra la guerra" (febrer 2003) i, fins i tot, amb l'adhesió de l'ajuntament de Tarragona a la xarxa "Alcaldes per la Pau" (2005) (que suposarà que regidors de l'ajuntament s'arribin a desplaçar a Nova York o a Hiroshima per parlar de la "construcció de la pau des de les ciutats"), no han aconseguit, de fet ni s'ho han proposat, impedir les visites dels vaixells de guerra. L'esperit "pacifista" es desmunta sol amb les afirmacions de l'alcalde que, coherent, això sí, amb les seves afirmacions inicials, afirma a setembre de 2005, la necessitat de mantenir els exèrcits per garantir la pau o l'interès en cercar la incorporació dels militars professionals a l'administració (en sintonia amb la proposta que el ministre de Defensa Bono farà als ajuntaments de Las Palmas, La Coruña, Madrid, Tarragona i Córdoba i que, curiosament, acceptaran tots menys el de Tarragona al considerar la Junta de Portaveus que no és constitucional). També trontolla quan el regidor de Medi Ambient qui és, segons afirma, contrari als vaixells de guerra, assevera que l'adhesió als Alcaldes per la Pau, que lluiten per la no proliferació nuclear, no té res a veure amb els vaixells de guerra.

Evolució de la militarització. La nostra opinió i la nostra acció

Des de finals de 1997 s'aniran incrementant les visites dels vaixells de guerra. Per Santa Tecla de 1999 atracarà el portahelicòpters espanyol "Príncipe de Asturias" que suposarà una nova reedició de campanya militarista amb 30.000 visites, segons la ATP, i comptarà, fins i tot, amb una demostració aèria. Del 6 al 9 de març de 2000 torna el JFK, en plena campanya electoral. Rius de tinta i de paper es fan ressò de la seva estada i ens parlen de la bondat dels seus tripulants "Uns 200 mariners del «JFK» faran tasques de voluntariat a Tarragona" (*El Punt*, 25/02/00), fet que va difondre la regidoria de Benestar Social de l'Ajuntament de Tarragona. Per la seva banda, el Patronat Municipal de Turisme va organitzar, en col·laboració amb el departament de l'Obra Social de Caixa Tarragona, l'actuació de la Coral Gospel del portaavions i el president de la Federació d'Unions de Botiguers de Tarragona recomanava als comerços ampliar l'horari. A la partida del monstre "L'Autoritat Portuària calcula en 240 milions la despesa de la tripulació del «JFK»" (*El Punt*, 11/03/00) i va atraure uns 17.000 curiosos,

4.400 dels quals van poder visitar "in situ" el portaavions. En el mes d'agost atraca la nau de l'Armada dels EUA "Saipan". La premsa ressalta "Ajardinarán un centro de discapacitados" (*Diari de Tarragona*, 04/08/00).

La Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau que des de la seva creació havia organitzat xerrades, actuacions musicals, taules informatives cada cop que arribaven els vaixells militars, etc. va ampliar-les i va convocar en el mes de març de 1999 una concentració amb el lema "No a la intervenció a Iraq". Al mes d'abril va convocar concentracions, a partir del dia 15, davant la subdelegació de govern, tots els dijous de 20 a 21 hores sota el lema "Aturem la guerra, aturem la neteja ètnica" per demostrar el seu rebuig a la intervenció armada de l'OTAN a Iugoslàvia i contra la neteja ètnica que l'exèrcit serbi realitzava sobre la població albano-kosovar. Els dies 23 i 24 d'abril sota el lema "Per una Mediterrània en Pau", diversos bars i pubs de Tarragona i ciutats veïnes com Reus i Torredembarra, acolliren concerts de rock, cantautors, ska, recitals de poesia, etc. Molts d'aquests locals també van exposar obres de l'exposició "Antimilitart", formada per peces de diversos creadors plàstics de Catalunya i la seva visió critica sobre la guerra i els exèrcits. El dia 25 unes cinc-centes persones es van manifestar pels carrers de la ciutat.

En ocasió de la visita del "Saipan", al mes d'agost, membres de la Coordinadora es van concentrar a la Plaça Imperial Tarraco i, a plena llum del dia, van procedir a realitzar diferents pintades a la façana de la URV i a la tanca d'un bloc de pisos en construcció, amb lemes contraris a la presència de vaixell de guerra. La Guàrdia Urbana va demanar la identificació als activistes entre els quals es trobava un regidor de l'ajuntament de Tarragona (ICV-V-LP). Un altre grup feia pintades al Mercat Central i també va ser identificat.

Les represàlies no es van fer esperar i les denúncies contra els activistes de la Plaça Imperial Tarraco van arribar al Jutjat d'Instrucció núm. 6 de Tarragona. Els identificats al Mercat Central reberen des de la subdelegació del govern l'acord d'iniciació del procediment sancionador acusats d'"alterar la seguridad colectiva y originar desordenes", amb el qualificatiu d'infracció lleu. Uns i altres foren sancionats amb multes.

Nova fase de la Coordinadora

Malgrat el repunt de la campanya de solidaritat amb els multats que es va engegar, es va produir un breu parèntesi fins al 4 de març de 2001 en què es va celebrar el primer "Paraules per la Pau".[5] Una concentració que se celebrarà cada primer diumenge de mes, sense interrupció, fins a l'actualitat, amb l'objectiu de mostrar el rebuig a la presència de vaixells de guerra al port de la ciutat mitjançant la creació d'espais d'art i de pau.

Mentrestant, les visites i utilitzacions militars es succeeixen. Maig i juny de 2002 esdevenen un nou pas endavant en la militarització del port i la ciutat en acollir un campament per rebre materials militars per les maniobres Dynamic Mix de l'OTAN. El JFK tornarà tres cops més a la ciutat i també vindran destructors i altres vaixells militars que tornen d'Iraq o Afganistan. Al mes de febrer de 2003, davant la pressió contra la invasió d'Iraq, l'ajuntament declara Tarragona "Ciutat contra la guerra". Malgrat tot, mentre se celebra la manifestació contra la guerra del 15 de febrer (la més gran de la història de Tarragona), un vaixell descarrega material bèl·lic al port. La manifestació acabarà a la plaça de la Font, davant les portes tancades de la Casa Gran.

"Palestina, Afganistan, Iraq... els conflictes oblidats" són altres lemes que marquen l'evolució de la Coordinadora. Campanyes que transcendeixen el tema vaixells i, sense abandonar-lo, aborden de ple la lluita antimilitarista i per la pau en general, tot situantla en el context de la globalització econòmica neoliberal. La Coordinadora impulsarà, també, amb altres entitats i moviments, l'assemblea de ciutadans/nes i moviments socials que aposta decididament per la transformació social. Com no podia ser d'una altra manera, aquesta evolució de la Coordinadora impulsarà la coordinació amb altres moviments, en especial amb l'Assemblea Antimilitarista de Catalunya, o la decisió d'impulsar campanyes de desobediència civil com l'objecció fiscal a la despesa militar. És important assenyalar, també, l'agermanament de moviments per la pau de Vieques i Tarragona amb la celebració d'una mostra de correu electrònic art, una pàgina web conjunta i altres accions.

Des del segon semestre de l'any 2002, la Coordinadora centrarà bona part de la seva activitat en la lluita contra l'agressió a Iraq i, amb el suport de moviments socials, polítics i sindicals, impulsa tot un seguit d'accions i mobilitzacions que, durant febrer i març, suposaran les manifestacions més grans de la història de Tarragona.

La concreció de la màxima "pensa globalment, actua localment" pren forma a Tarragona i, a més de les mobilitzacions més importants de la història, suposarà que sonin junts els crits de "No a la guerra" i "No als vaixells de guerra al port de Tarragona" o que els partits polítics parlamentaris i els sindicats majoritaris acceptin que les pancartes siguin portades per gent jove sense adscripció política o sindical coneguda i que no hi hagi declaracions o sigles que capitalitzin el moviment.

La consulta contra la guerra, organitzada per una bona colla de voluntaris, rep suport i col·laboració de la Coordinadora i suposarà conèixer, mitjançant la quarta pregunta, que més d'un 11% del cens electoral (més de 10.000 persones) a més de votar contra la guerra estan contra la utilització militar del port de Tarragona.

Els cinc anys de la Coordinadora se celebraran amb les IIes Jornades de Lluita Antimilitarista amb xerrades de Carlos Taibo o Arcadi Oliveres. En altres ocasions hem comptat amb conferenciants com Manal Tamimi, voluntària palestina de Nablus; en Pere Vidal, projecte Gishur; l'Andrés i la Vanessa, participants en la lluita de l'illa de Vieques contra la marina dels EUA, i els objectors israelians Tal Haran de New Profile i Yuval Lotem de Yesh Gvul.

Entre les accions desenvolupades, a més a més de les ja citades, cal afegir campanyes d'objecció fiscal, accions de boicot contra les empreses que donen suport a la guerra i, més concretament, contra "La Caixa"; accions i performances amb motiu d'ocasions especials (visita de Bush a l'ajuntament per celebrar una nova edició del pacte CiU – PP; escamots de la Navy que, junt amb les autoritats, pretenen haver enterrat els drets humans; "cremà" de la fragata Cataluña; penjada de pancartes contra els vaixells de guerra...). A més a més cal apuntar col·laboracions amb els portants de l'Àliga i la Mulassa (elements del seguici popular) que, a les festes de Santa Tecla del 2003, lluiran el logotip de la Coordinadora. L'any 2004 es van recollir 5.107 signatures contra la presència de vaixells de guerra al port de Tarragona. Al mes de desembre de 2004, la darrera visita del JFK suposarà l'encadenament de tres activistes de la Coordinadora al balcó de l'ajuntament de Tarragona. L'acció va quedar emmarcada en un context d'accions contra la visita del portaavions –entre les quals el lliurament als marines d'octavetes que invitaven a desertar i a contactar amb organitzacions antimilitaristes dels EUA–, pretén visibilitzar la lluita contra la presència militar i, alhora, interpellar els partits representats a l'ajuntament per tal que clarifiquin la seva postura.

Arran del lliurament de les signatures contra els vaixells de guerra a l'ajuntament i de la petició d'entrevistes amb l'alcalde, el subdelegat del govern espanyol, el delegat de govern i el president de l'autoritat portuària, participem en una roda d'entrevistes durant el primer semestre del 2005 i confirmem que els vaixells de guerra continuen visitant la ciutat mentre els nostres mandataris al·leguen manca de competències (o de voluntat en algun cas) per fer-ho; a més del conegut discurs del "respecte als tractats internacionals".

L'actualitat

El darrer trimestre del 2005 marcarà un punt de reflexió sobre la tasca realitzada i una actualització dels nostres arguments a partir d'unes jornades de reflexió i debat que permetran millorar la cohesió del grup i avançar en l'actualització de principis i arguments. El mes de març del 2006 farà cinc anys ininterromputs de la Coordinadora Patrimoni per la Pau. Cinc anys de concentracions antimilitaristes que, amb l'ajuda d'artistes de les nostres contrades, han creat espais de pau, art i vida. Lectures de poemes, teatre de titelles, conta contes, performances, accions plàstiques i teatrals, assemblees, actuacions musicals... han estat algunes de les manifestacions artístiques vinculades a les concentracions. La Coordinadora s'ha convertit en un referent de la lluita antimilitarista encara que sigui per la persistència.

Al poc temps d'engegar es va començar a publicar un fulletó en format DIN A4 amb el nom de l'acte "Paraules per la Pau". El full s'ha convertit ara en un A3 a dues cares, amb dipòsit legal, i ja en portem 53 números. L'any 2005 va suposar l'obtenció del dipòsit legal amb la finalitat de garantir la conservació de la publicació de cara a futurs estudis sobre el moviment per la pau. La Coordinadora manté també una pàgina web que recull fotografies, manifests, fulls informatius, etc., de pràcticament totes les accions realitzades, així com una llista de correus i una de discussió.

Podríem dir que la persistència és un dels principals actius de la Coordinadora. El fet que qui passa per la plaça de la Font o qui sent parlar de la Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau ho associï a una concentració que es realitza cada primer diumenge de mes des de fa cinc anys, faci fred o calor, plogui o nevi, ens ha atorgat una marca de prestigi, coherència i respecte.

Els nostres arguments

La Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau es defineix com un moviment de persones vinculades a altres grups o moviments que lluita per la pau, arreu del món, sense oblidar la justícia i la llibertat, que són inseparables. L'antimilitarisme o rebuig de tot el relacionat amb la preponderància de l'exèrcit en la societat i tot l'aparell industrial, burocràtic, financer, i social que hi està vinculat és un dels elements imprescindibles que conformen la nostra activitat. Mitjançant la persistència en les nostres accions, sense oblidar les accions puntuals, no-violentes, basades en la desobediència civil, en la resistència a lleis injustes, treballem per impulsar una cultura de pau, la prevenció i la resolució dels conflictes, l'educació per la pau i els drets humans.

La Coordinadora funciona de forma assembleària, activa, pública, política i participativa, i és profundament independent de l'administració pública i de qualsevol partit polític, sindicat o altres grups (per la qual cosa, afegim la reflexió que ens preocupa força que iniciatives com el Consell de Foment de Cultura de Pau o l'Institut Internacional per la Pau puguin suposar una institucionalització del moviment per la pau que vagi en detriment de la seva independència, esperit crític i eficàcia). En coherència amb aquests principis, la Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau que es va formar per lluitar contra la presència de vaixells de guerra al port de Tarragona, considera que:

• la presència dels vaixells de la V Flota dels EUA i de l'OTAN no ens agrada perquè suposa la militarització de la ciutat;

• per la nostra disposició a viure sense armaments;

• perquè no creiem en la força per a vèncer, sinó, més aviat en el diàleg per convèncer;

• la manca d'informació i el secretisme inherent a la lògica militar que, a més a més, comporten riscs importants per a la població;

• perquè el possible guany econòmic, si n'hi ha (la major part dels tripulants marxen cap a Port Aventura, Barcelona... cap a cadenes de prostíbuls i de "fast food"), no justifica la presència d'eines de por, patiment i mort;

• pensem que la Pau i la seguretat dels nostres familiars, amics i veïns són massa importants per deixar-los en mans dels polítics professionals que, sovint, només es preocupen d'assolir quotes de poder al servei dels seus interessos personals o polítics.

La lluita contra la presència de vaixells de guerra en el port de la ciutat i la relació amb altres moviments antimilitaristes ha comportat la implicació de la Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau en campanyes més generals com les relacionades amb la denúncia de les causes dels conflictes bèl·lics i amb la solidaritat amb les seves víctimes (conflictes, invasions, ocupacions, més mediàtiques com Afganistan, Iraq, Palestina, Kosovo o més oblidades com Sudan, Haití, Sierra Leona, Costa de Marfil); la lluita contra la despesa militar i la militarització de la investigació i desenvolupament; l'objecció fiscal a la despesa militar; l'impuls de la cultura de pau i l'educació per la pau.

Considerem que la desaparició del servei militar obligatori i els canvis sociopolítics a què hem assistit després la caiguda del mur de Berlín han implicat un canvi d'imatge, l'adopció d'un nou paper, dels exèrcits que ara es presenten com a "eina per a tot" i, especialment, com a garant i gestor de "missions humanitàries". Tot ben barrejat amb un procés de militarització de la policia (Gènova, Barcelona 2001...) i de policialització de l'exèrcit que assumeix tasques més pròpies de les forces de seguretat. Tampoc cal oblidar el context de canvi d'enemic en què es substitueix el fantasma del "comunisme" pel del "terrorisme". I de retallada de llibertats que s'hi associa (sense oblidar fenòmens de control i usurpació del carrer amb "ordenances de civisme" i similars). Aquests canvis impliquen que cada cop és més difusa l'existència i rol de l'exèrcit i el militarisme que ens envaeix per la qual cosa creiem que és imprescindible impulsar una estratègia de desobediència civil que permeti visibilitzar el veritable rol de l'exèrcit i el procés de militarització de la societat.

L'objecció fiscal és una de les campanyes de desobediència civil prioritàries per a la Coordinadora ja que el "No a la guerra!", el "No als vaixells de guerra!" són indestriables, per a nosaltres, de la insubmissió als exèrcits i al seu manteniment, així com a la ingent i criminal despesa militar dels estats. Actualment, nou companys tenen declaracions paral·leles comunicades i al·legacions presentades exposant la seva voluntat de no contribuir amb els seus impostos al manteniment dels exèrcits.

Aquestes línies generen una nova reflexió en el sentit de l'anterior que es podria resumir en la pregunta: com és possible impulsar una estratègia de desobediència civil des de les administracions o, si més no, des d'ens vinculats a les administracions?

Altres acords que hem aprovat per treballar enguany són:

• Funcionament d'una comissió pedagògica: formació interna tant en temes relacionats amb l'antimilitarisme com amb la preparació de xerrades, gestió de reunions, aprofitament del temps, etc.; i formació externa, xerrades, campanyes de sensibilització, borsa de xerraires, etc...

• Acollida de nous activistes.

• Tractament i arxiu de la documentació.

• Actualització del manifest, principis i arguments de la Coordinadora.

• Coordinació amb altres grups, principalment antimilitaristes, i creació de xarxes de treball i relació.

• Planificació de les activitats i establiment de pautes i mecanismes per automatitzar la reacció davant les visites dels vaixells de guerra i, cada cop més, dels busos de l'exèrcit (el que hem anomenat com a kits antimilitars).

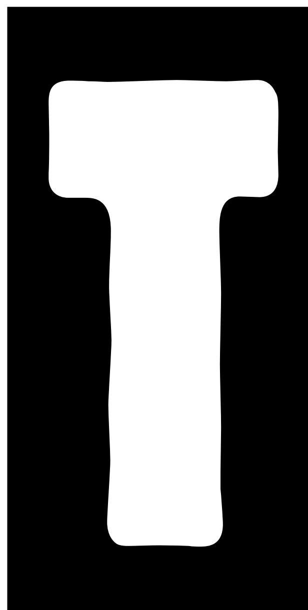
Gràcies a tothom i, com dèiem en el full extra que hem distribuït en aquestes jornades:

Disculpeu! Seguim treballant per millorar un món en guerra!

Notes

1. Article rebut el febrer 2006.
2. Coordinadora Tarragona Patrimoni de la Pau: http://ww.tinet.org/~tgnapau
3. El format de Paraules per la Pau es basa en l'experiència del Silenci per la Pau (concentracions silencioses contra l'entrada de l'Estat espanyol a l'OTAN, de vint minuts, cada diumenge a la Rambla Nova) o de les audicions de Música per la Pau (concentracions de denuncia i solidaritat amb el poble bosnià, amb col·laboració de músics de les comarques de Tarragona, cada diumenge a la Plaça del Rei). Es tracta de cercar una mena de concentració o activitat pública que, si més no en principi, no doni massa feina, que permeti visibilitzar quelcom i que actuï com a fil conductor i de trobada. Com que està basat en la persistència té més importància el fet que s'allargui en el temps, sense interrupció, malgrat les condicions climàtiques, que el nombre de persones que es concentren (malgrat que també tingui la seva importància). La concentració serveix de punt de reunió per comunicar novetats, convocatòries, etc. I, en la mesura que aparegui gent, ganes i possibilitats, a partir d'aquest fil conductor es poden anar organitzant altres activitats. En principi no és imprescindible però, normalment, a mida que es va desenvolupant en el temps van sorgint tasques per comunicar la reunió, per fer-ne algun tipus de comunicat, per cercar continguts i per relacionar-se amb els mitjans de comunicació.

Jaume Massó Carballido

TARRAGONA, AL FINAL DEL SEGLE XX, SEGONS JOSEP YXART

Entre el desembre de 2006 i el gener de 2007, vaig publicar en la premsa de Tarragona, Reus i Riudoms diverses cartes inèdites –una d'Antoni Gaudí i tres d'Eduard Toda– procedents de l'epistolari de l'escriptor Pin i Soler que es conserva a la Biblioteca-Hemeroteca Municipal de Tarragona (BHMT), concretament del llegat del senyor Carles Babot.[1] Amb aquella petita mostra, esperava haver cridat l'atenció dels nostres filòlegs i historiadors de la literatura vers aquest important fons documental, que inclou cartes de personatges tan interessants com Caterina Albert (Víctor Català), Josep Maria de Barberà, Jaume Bofarull, Francesc Carbó, Ramon Casals i Vernis, Pompeu Gener, Pere Lloret, Josep Martí i Folguera, Artur Masriera, Ramon Miquel i Planas, Narcís Oller, Felip Pedrell, Ferran de Querol, Marià Rius (comte de Rius), Tomàs Sucona, Pere Antoni Torres i Jordi, Bernat Torroja i Cosme Vidal (Josep Aladern), per esmentar només els que em són més coneguts. En aquest nou article m'ocuparé –ben succintament– de tres de les dotze cartes que el crític i escriptor tarragoní Josep Yxart i de Moragas (1852-1895) va adreçar al seu compatrici Josep Pin i Soler (1842-1927). No cal dir que aquesta dotzena de missives d'Yxart a Pin, escrites entre 1887 i 1894, complementen amb escreix les tres cartes que fins ara es coneixien de Pin a Yxart (una de 1888 i dues de 1889), que van ser publicades i estudiades per Josep Maria Domingo fa més d'un quart de segle, en el segon volum de la desapareguda revista *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, del no menys malaguanyat Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.[2]

No em pertoca analitzar aquí els nous detalls que aporten aquestes cartes sobre la relació literària de Pin i Yxart (doctors té la Filologia i ja se n'ocuparan, si escau), però no em puc resistir a recordar algunes de les frases que el primer va deixar escrites –sobre el segon– en els seus *Comentaris sobre llibres y autors*. D'entrada, Pin hi dóna una imatge benèvola del ja traspassat Yxart, però de seguida comença la càrrega àcida: "Me semblà un home estimable per sa dolsura, per sa educació, per les seves aficions. Si hagués viscut més anys, hauríem sigut molt bons amichs. Vaig tractarlo poch, car al venir jo a viure a Barcelona, aviat se posà malalt de la llarguíssima malaltia que se l'endugué. Literàriament, no era inventor y per mancansa d'inventiva, tenint com tenia, gran amor a les lletres, decantà ses aficions a la Crítica, no arribant a ser un gran Crítich, perquè, tot y sent molt inteligent, no havia pogut ferse'l capital de coneixements que's necessiten pera exercir ab lluhiment tan alt sacerdoci. No sabia llengües, no havia vist món, era fadrí y no havia tingut tractes íntims més que ab dispeseres, ignorava moltes coses de la vida y tenia poca lectura; però dintre la pobresa literària del seu temps, a Barcelona, al costat dels *gacetilleros* dels altres Diaris, fins al costat d'aquell crítich encarcarat del «Brusi», les seves *Críticas* de la *Vanguardia*, els seus entusiasmes *pro* o *contra* certs comediants o certs autors, fins les seves apreciacions d'obres plàstiques, tan sense base, tan fluixes, tan pobres, conservaven una certa tonalitat senyorívola que les feya agradables... no per llur originalitat, ni per l'amplitud del seu criteri, sinó perquè l'Ixart [*sic*], encara que escrivint quasi sempre en castellà, era *dels nostres* y aquells mateixos que volgueren l'Àngel Guimerà *alt tràgich*, volien l'Ixart *gran crítich*... Calia tenirne!". No continuo transcrivint l'opinió de Pin, que segueix sense embuts ni misericòrdia, i em quedo només amb les desqualificacions suara esmentades i amb la comparança –més aviat odiosa, però encara favorable– amb l'*encarcarat* Joan Mañé i Flaquer (Torredembarra, 1823 - Barcelona, 1901).[3]

La primera carta d'Yxart a Pin que transcriuré parcialment (tot corregint-hi únicament els accents i posant en cursiva els mots subratllats) fou datada a Barcelona el 30 de desembre de 1888. Després de la salutació amical de rigor ("Estimat amich"), d'uns amables desitjos de "bon principi y fi d'any" i d'unes quantes frases poc transcendents, Yxart entra en matèria:

> Ni os he escrit fa temps, ni he contestat com debia a la sabrosíssima carta que me dirijíreu *impremtada* y que córra per aquí de mà en mà. Però consti que, mogut pel remordiment, y en justa compensació, a vós felicito l'any nou, avans que a tothom, en tota la extensió de la paraula. Acabo d'arribar de Tarragona, convertida en un fangar, bruta, abandonada, solitària, sense barcos en lo port, ni gent pe'ls carrers; en algunas botigas uns ròtuls esferihïdors que diuhen: *liquidación, por cesación de comercio* (en castellà, la llengua dels que'ns han portat a tal desastre). Sols en la catedral, cuberta ab sos richs tapissos, banyada en sa llum freda, y ab sas perspectivas de estereòscopo, seguian los canonjes *barbotejant cantúrias*. Me semblà que cantaban las absoltas de la vella *Tarraco*. Lo doctor Barberà me parlà de vós y de vostre llibre, y en una tarde en què ma tristesa era fonda, me llegí (per distreurem) las lamentacions de Jeremias. La cosa estaba en situació!

He de consignar que "lo doctor Barberà" era –evidentment– l'eclesiàstic i literat Josep Maria de Barberà i Canturri (Reus, 1833 - Barcelona, 1900) i que "vostre llibre" era la novel·la pinisoleriana *Jaume* (publicada feia poc).

Val a dir que els adjectius crítics que Yxart dedicava a Tarragona, en la seva carta a Pin del 30 de desembre de 1888, m'han recordat –inevitablement– uns altres que, molts anys després, el poeta Salvador Espriu adreçaria a una pàtria encara més gran. I és que a Yxart, tot i els seus èxits barcelonins, el preocupava molt la seva ciutat nadiua. I expressava aquest neguit no només de manera privada sinó també públicament, tal com demostra el text del discurs que havia llegit tres mesos abans en un certamen portat a terme a l'Ateneu Tarraconense de la Classe Obrera, arran de les festes de Santa Tecla. Vegem-ne només una frase: "Sí; digam-m'ho clar, sense ofensa per ningú i sense alarma de ningú: lo mellor patriotisme, el que tots los conté com en germen substanciós i rublert, lo més sincer, lo més real, lo més positiu és el patriotisme local".

Dos anys més tard, el 27 de desembre de 1890, Yxart va llegir novament a l'Ateneu un discurs molt interessant –ara en castellà– en què reprenia la tesi suara expressada, tot repassant ràpidament la bibliografia sobre les riqueses arqueològiques de la ciutat (amb especial atenció a Lluís Pons d'Icart i a Bonaventura Hernández i Sanahuja). Les paraules finals també són aclaridores: "Estudiándola, la amaremos más todavía. Y no suceda, como sucede ahora, que mientras los extranjeros acuden a visitarla, nosotros apenas sabemos enseñarla; mientras todos la alaban fuera, nosotros la despreciamos dentro. Contribuyamos a la cultura de la patria común ofreciéndola nuestro óbolo, modesto pero apreciable, llevando en el anverso el escudo de Tarragona, y en la orla el nombre de Tarragona, *dulcísima patria nuestra*".[4]

A la primeria de 1894, quan Yxart ja patia les conseqüències de la tuberculosi laríngia que l'acabaria portant a la tomba, va tornar a escriure a Pin. En una carta datada a Tarragona el 17 de gener, li explicava, entre altres coses:

> ¡Què os diré de la meva salut? La afonia persisteix, y ab els frets s'ha agravat, però, en cambi, y per tranquilisarme, estich gras y de bon color. El tracte de casa 'm prova. No obstant, no abandono el meu projecte de tornà' ben prompte, probablement per anarmen al Vernet, perquè no puch seguir en aqueixa interinitat. Ademés, la excessiva pau de la nostra *Tarraco* y l'aislament y relativa ociositat en què visch, no fan per mi. Això està mort. No veig a ningú, fora d'en Martí y las sevas donas y encara no diàriament. Ni per donar llarchs passetjs serveixen nostres amichs d'infància, engorronits en el *cassino* a parlà' de Melilla (!), del Ajuntament y demés murmuracions de vehinat, o amagantse en la sala *del crimen*. Com a res d'això 'm sé acostumà', me passo las vetllas sol a casa, entre llibrots y *quartillas*, després de pendre 'l sol llargas horas per aqueixas carreteras. Però fins la grata soledat e independència que permeten trevallar ab delit y metòdicament, cansan ben prompte si no alternan ab el cambi d'impressions y la febreta de la lluyta diària. Aquí aqueix comers d'ideas és impossible y ni l'intento. En quant a la febre icom no m'emborratxi!

L'última carta conservada és del 14 de febrer de 1894. Hi dóna més detalls sobre la seva vida quotidiana i diverses i afectives pinzellades sobre la ciutat:

> Perquè entre passejar, dormir y cuidarme, se m'en van las vintiquatre que'n té 'l dia, fora d'una mitja dotsena en què *treballuquejo* lo que puch. El passejar sobre tot, ha arribat a constituir ara la meva mania; surto llargas horas el dematí, torno a caminar a la tarde, fins a posta de sol … y aixís vaig vivint y esperant l'hora de tornà' a Barcelona. / Ab això està dit que ja conech fins cada una de las pedras de las nostras murallas, del portal del Roser per amunt a donar la volta pel passeig de Sant Antoni y a baixar per la carretera de Barcelona. Al Serrallo hi baixo cada tres o quatre dias a veure subastà' y pesà el peix y fóra casi una impertinència que tractés de recordarvos ia vós! lo pintoresch de tals escenas, rabejadas de llum y …. de mala oló'. Però iamich Pin! això és bo per veureho una, dugas, tres vegadas y ab companys: cada tres diumenjes, ya no fa efecte. …. No obstant, os he de dir una cosa, sense fer *literaturas*. Els dias són quí, com sabeu, tan esplèndits, tan plens de sol, el mar y el cel omplen de tal manera el panorama casi cotidià d'aquesta població,

que en el meu estat especial, passejar, veure, contemplà' tot això, és lo que més me diverteix y m'alenta. Me sembla això un *sanatori* grandiós y m'encanta totas las tardes. Hi ha horas deliciosas, a la contrapunta sobre tot, sentint el clapoteig del aigua, y extenent la vista per aquella planura d'un blau clar, serena, riallera, lluminosa, d'una tranquilitat ideal y adormidora: anava a dir "balsàmica"; no sé si m'explico, perquè caldria entrar en llargas explicacions sobre 'l meu estat d'esperit a certas horas [...]. ¿Heu vist may la nostra Tarragona *de dalt, a vista de pájaro*? Desde la torratxa de casa, veig casi tocant un terrat melancòlic ahont passejan las monjas beatas, donantse el bras de tres en tres y saltant a lo millor com colegialas! ¡Què lluny, però què lluny se trova un, mirant tot aquell teulat rònech, de Barcelona y els anarquistas y las fàbricas etc!

Josep Yxart va morir a Tarragona quinze mesos i escaig més tard, el 25 de maig de 1895.[5]

Març de 2007

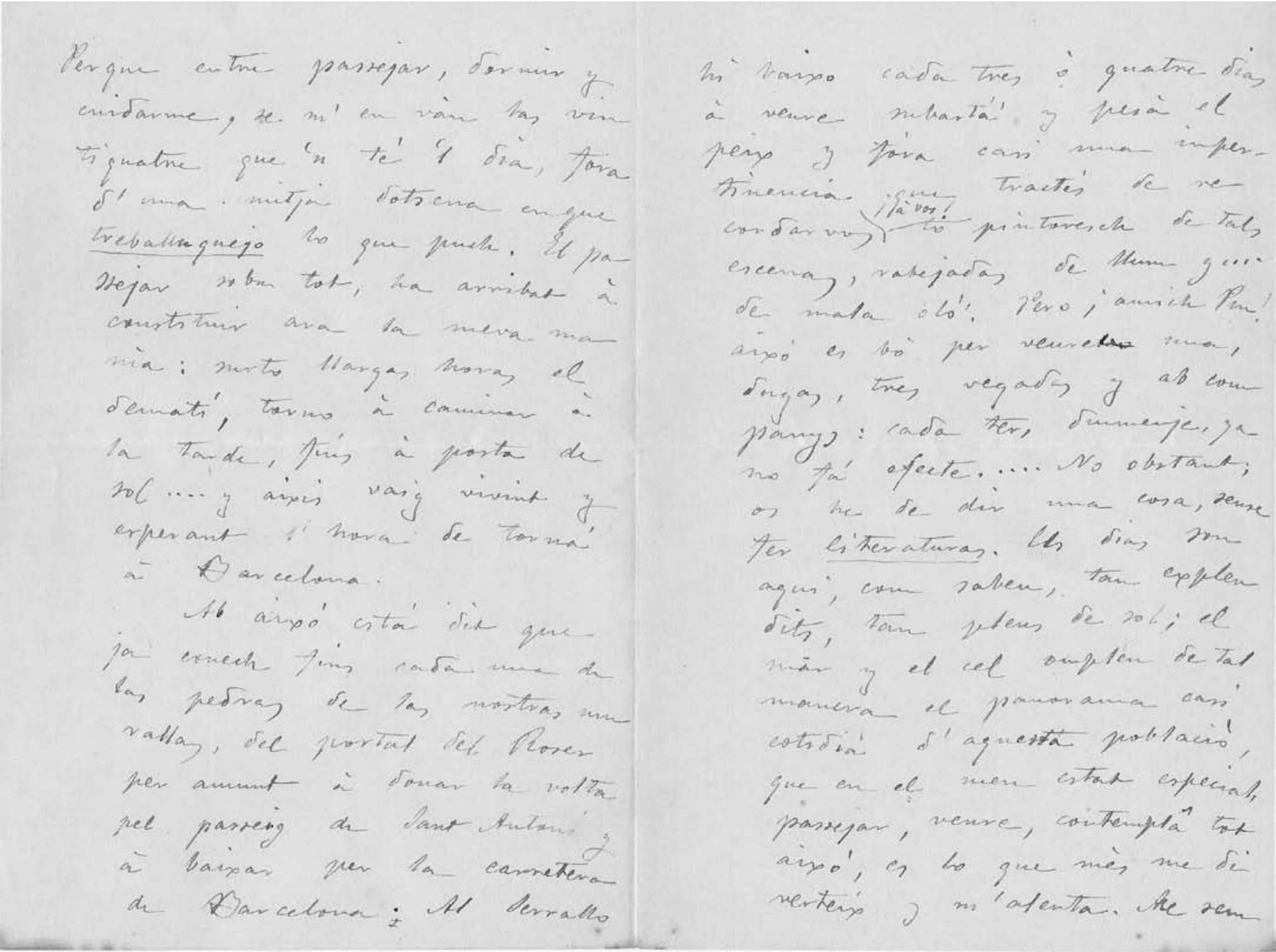
Jaume Massó Carballido

Director del Museu d'Arqueologia Salvador Vilaseca, Reus jmasso.museus@reus.net

Notes

1. Massó Carballido, Jaume: "Una altra carta inèdita de Gaudí (1907)" a *El Punt* (Tarragona-Reus), 10 de desembre de 2006, p. 37, i *L'Om* (Riudoms), núm. 433, gener de 2007, p. 37. Ídem: "Toda, Gaudí, Pin i Escornalbou (1911)" a *Diari de Tarragona*, 25 de desembre de 2006, p. 33; a *El Punt* (Tarragona-Reus), 2 de gener de 2007, p. 31, i a *L'Om* (Riudoms), núm. 434, febrer-març de 2007, p. 29. Ibídem: "Eduard Toda i els 'papers' d'Alí Bei (1910)" a *Diari de Tarragona*, 30 de desembre de 2006, p. 41. Ibídem: "Toda, home de negocis a Londres (1901-1919)" a *Diari de Tarragona*, 6 de gener de 2007, p. 44. Vegeu també el volum *Llegat Carles Babot Boixeda*, editat l'any 2006 pel Museu d'Història de Tarragona i la Biblioteca-Hemeroteca Municipal.
2. Domingo Clua, J. M.: "Sobre la relació entre Josep Pin i Soler i Josep Ixart: Tres cartes de Pin a Ixart" a *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària*, II, Tarragona 1981, p. 109-123.
3. Pin i Soler, J.: *Comentaris sobre llibres y autors*, Tarragona 1947, edició pòstuma, p. 123-124.
4. Yxart, Joseph: *Tarragona. Notes de color*, a cura de Rosa Cabré, Tarragona 1995, p. 147 i 165-166; vegeu també les p. 14-15.
5. Agraeixo a la senyora Elena Virgili, responsable de la BHMT, les facilitats atorgades per a la consulta de l'epistolari de Pin i l'escàner que serveix per il·lustrar aquest article.

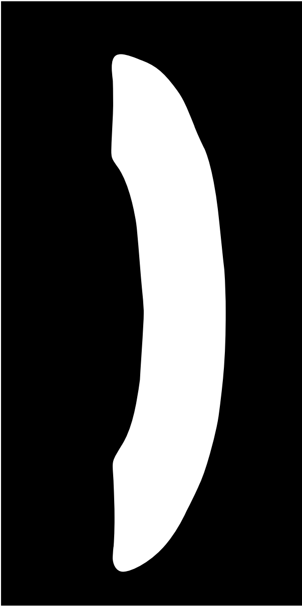
Dues planes de la carta del 14 de febrer de 1894, d'Yxart a Pin. BHMT, Llegat Babot.

Perque entre passejar, dormir y
cuidarme, se m' en van las vin
tiquatre que 'n té 'l dia, fora
d' una mitja dotzena en que
treballuquejo lo que puch. El pa
ssejar sobre tot, ha arribat à
constituhir ara la meva ma
nia: molts llargas horas el
dematí, torno à caminar à
la tarde, fins à posta de
sol ... y així vaig vivint y
esperant l' hora de tornà
à Barcelona.
Ab aixó està dit que
ja conech fins cada una de
las pedras de las nostras mu
rallas, del portal del Roser
per amunt à donar la volta
pel passeig de Sant Antoni y
à baixar per la carretera
de Barcelona: Al devallà

m' baixo cada tres ó quatre dias
à veure subastà y pesà el
peix y fora casi una imper
tinencia que tractés de re
cordar vos (¡fà vos!) lo pintoresch de tals
escenas, rabejadas de llum y ...
de mala oló. Pero, ¡amich Pin!
aixó es bó per veuretho una,
dugas, tres vegadas y ab com
panys: cada fer, diumenje, ja
no fá efecte.... No obstant,
os he de dir una cosa, sense
fer literaturas. Els dias son
aqui, com sabeu, tan esplen
dits, tan plens de sol; el
mar y el cel omplen de tal
manera el panorama casi
cotidià d' aquesta població
que en el meu estat especial,
passejar, veure, contemplà tot
aixó, es lo que més me di
verteix y m' alenta. Me sem

Isaac López Sánchez

LES SALES D'ART I ASSAIG A LA COMARCA DEL TARRAGONÈS (1967-1977)

Aviat es produirà el quaranta aniversari de l'aparició dels cinemes d'art i assaig a Espanya. Tarragona, pel seu caràcter eminentment turístic, va tenir-hi un paper important i va disposar d'aquest tipus de sales especials.[1] Veure pel·lícules en versió original subtitulades és un fet habitual al segle XXI, es poden veure a qualsevol domicili particular gràcies al DVD i en determinades sales mítiques o en les seus d'algunes associacions culturals, en què les pel·lícules d'autor i en versió original constitueixen un subsector amb identitat pròpia; però durant els anys seixanta, per als més tradicionals, aquesta opció era una raresa excèntrica i, per als més progressistes, es veia com una finestra oberta al món, que portava aire nou davant d'un règim franquista que ofegava els vents de llibertat.

Abans de l'aparició d'aquestes sales d'art i assaig, eren els cineclubs els únics que oferien pel·lícules avantguardistes, experimentals, o, en general, susceptibles d'interessar a un sector del públic determinat que volia aprofundir en el coneixement del llenguatge cinematogràfic. Fou durant la Segona República quan van aparèixer una sèrie de cineclubs arreu del país, alguns dels quals van tindre una notorietat similar a la d'altres tipus de cercles culturals i va servir per afeblir la duresa de criteris que caracteritzava la censura cinematogràfica.

Un cop passada la Guerra Civil i després d'uns anys en què van desaparèixer del sector de l'exhibició, l'Ordre del Ministeri d'Informació i Turisme, d'11 de març de 1957,[2] els tornà a donar carta jurídica mitjançant la creació del Registre Oficial de Cineclubs. Aquesta norma, però, despertava cauteles per part del règim, que estava neguitós davant la possibilitat que aquests circuits no comercials s'acabessin convertint en focus de possibles excessos. Fins que es va flexibilitzar la censura o es van trobar altres fórmules especials d'exhibició com les sales d'art i assaig esmentades, els cineclubs constituïren l'única forma d'accés a moltes obres importants del cinema mundial en versió original amb subtítols.

I és que durant els anys d'autarquia es va reafirmar l'obligatorietat del doblatge per a l'exhibició a l'Estat de qualsevol pel·lícula estrangera. Aquest costum del doblatge tan característic del nostre país apareix durant la Segona República, i, segons molts historiadors del cinema, "l'arribada del sonor a les pantalles suposà l'impuls per part de les distribuïdores forànies del doblatge amb la finalitat de no perdre la quota de pantalla."[3]

Fins i tot, com assenyala l'historiador del cinema Román Gubern, la revista de l'època *Cinegramas* va arribar a demanar una mena de censura literària per garantir la qualitat de les traduccions que es feien.[4]

Com molt bé recorda Fernando Méndez-Leite, "molts espanyols dels anys quaranta i cinquanta no van tindre l'oportunitat de conèixer les veus de Gary Cooper, Ingrid Bergman, Anna Magnani, David Niven o Groucho Marx. Les cançons dels musicals de la Metro o la Fox ens permeteren intuir que no era igual escoltar a Gene Kelly, Judy Garland, Frank Sinatra o Marilyn Monroe en el seu idioma original que escoltar els seus diàlegs en boca d'actors espanyols de doblatge, alguns d'ells tan competents com Félix Acaso, Ramón Martori, Rafael Navarro, Rafael Luis Calvo o José Guardiola. Aquesta norma estúpida que atemptava contra el més elemental respecte a la integritat de l'obra artística s'aplicà sense excepció [...]".[5]

L'Ordre del Ministeri de 12 de gener de 1967, mitjançant la qual neixen aquestes sales d'art i assaig, segons el ministre d'Infor-

ció i Turisme d'aquell moment, Fraga Iribarne, es va fer pels motius següents:

> Por la necesidad de una regulación de las salas para exhibición de películas en su versión original o subtitulada, aparece motivada tanto por el desbordamiento creciente en los últimos años de la población turística que, por razones idiomáticas, difícilmente puede asistir a espectáculos cinematográficos en nuestro país, como por las dificultades de explotación normal de películas de calidad y de carácter minoritario y, en fin, por la circunstancia de haber surgido en España al amparo de la Orden de 19 de agosto de 1964, un tipo de cine de especial interés, que frecuentemente encuentra dificultades para su exhibición en los circuitos ordinarios, pero cuyas características en cambio, lo hacen específicamente adecuado para su explotación en este tipo de salas, que cuentan ya con una dilatada y positiva experiencia en todo el mundo.[6]

Es tractava, doncs, d'una denominació utilitzada internacionalment per a designar aquells locals d'exhibició especialitzats en la difusió dels "clàssics", pel·lícules en versió original amb subtítols d'interès artístic i històric. Eren finestres d'obertura i de trobada amb la cultura exterior, vigents als països democràtics des de feia anys. La seva implantació a Espanya en ple règim totalitari obeïa més a cordials i obligats gestos de Franco amb la comunitat internacional, en un clar exemple d'oferir una imatge simpàtica del nostre país per al turisme exterior, que no pas per reduir la maquinària censora i mostrar signes de llibertat.

Façana i entrada de l'antic cinema d'art i assaig César. Font: Bernabé i Solé, Bernabé; Mallol i Ucero, Joan Manel: Història del Cinema a Tarragona, Tarragona, Ed. Consell Comarcal del Tarragonès, 1997.

Un dels avantatges que oferia aquests tipus de sales especials era que la censura havia d'acceptar íntegrament la pel·lícula programada o rebutjar-la sense fissures –sempre entre cometes–, ja que la Junta de Censura no estava autoritzada a introduir modificacions, ni noves adaptacions.

Les llicències atorgades per a la implantació d'aquests tipus de locals eren mínimes i la seva presència a les diferents províncies de l'Estat depenia de diversos factors però sobretot tenien prioritat, segons paraules textuals:

> Aquellas salas ubicadas en las capitales de provincias y ciudades de más de 50.000 habitantes, en las zonas de interés turístico y en aquellas localidades en que lo aconsejen circunstancias especiales, podrán establecerse sin prejuicio de la competencia de otros departamentos y previa autorización, en cada caso, de este Ministerio, salas con cabida máxima de 500 espectadores y con libertad de precio en sus entradas, destinadas a programar exclusivamente películas extranjeras en versión original o subtituladas y españolas que hayan sido declaradas de especial interés.[7]

Dintre de la comarca del Tarragonès hi havia dues sales d'art i assaig: per una part, a Tarragona capital, el cinema Cèsar, ubicat al carrer Sant Hermenegild, número 9, que pertanyia a l'empresari exhibidor Joan Panadés i Saperas, i per l'altra, el cinema Miramar (al carrer F. Querol s/n, més conegut com Passeig Miramar) construït als anys seixanta al municipi costaner i turístic de Torredembarra, gràcies a l'interès dels germans Pere i Baltasar Virgili Gatell, que tenien a Roda de Barà l'empresa Construccions Virgili.

Tots dos municipis gaudien d'una forta empenta turística i un evident creixement poblacional:

D'una banda, Tarragona capital passà dels 40.084 habitants del 1950 als 78.238 habitants del 1970. L'empresari tarragoní del cinema Cèsar, patriarca de la posterior saga Panadés Vidal, era molt conegut al món del sector de l'exhibició: entre d'altres cinemes comercials, ja havia inaugurat en Tarragona el cinema Coliseum (1953 i ubicat a la Rambla Vella), el Capitol (inaugurat en 1957, a la Rambla Vella també) i el Clàssic Cinema que es trobava al barri obrer de Torreforta (obrí les portes al 1961 i les va tancar als anys vuitanta). Aleshores, aprofitant aquella nova llei de sales d'art i assaig, "volia ampliar l'oferta d'esbarjo dels tarragonins, agreujada a l'hivern".[8]

Fou inaugurada el 23 de desembre de 1969 amb la projecció en sessió de nit de la pel·lícula nord-americana *La calumnia* (1962) del director William Wyler, encara que com a sala d'art i assaig no obtingué la llicència fins al 1970. Disposava d'un aforament de 463 localitats, totes a platea, i durant els primers anys d'existència realitzava dues sessions cada dia: una a la tarda i l'altra a la nit, a partir de les 22.30 h, excepte els divendres.

D'altra banda, Torredembarra gaudia d'una població reduïda a l'hivern (3.200 habitants al cens de 1967, que augmentaren fins als 3.753 habitants a l'hivern de 1971), però la seva població es multiplicava durant l'estiu per la presència de turistes de la resta d'Europa. Aprofitant aquesta conjuntura socioeconòmica i amb voluntat d'oferir un nou lloc d'entreteniment al municipi, l'empresa Construccions Virgili, propietat dels germans Pere, Baltasar i Joan Virgili Gatell, va construir un cinema en un edifici de nova planta. Tots tres van ser els seus primers empresaris exhibidors fins a l'octubre de 1968, data en la qual passà a gestionar el cinema l'empresari exhibidor Josep Morros Boronat, que tenia diversos cinemes a Cornellà des dels anys cinquanta; però que era originari de Roda de Barà.

Cal assenyalar que els locals d'exhibició que s'acollien a la disposició que regulava les sales especials havien de respectar una quota de pantalla obligatòria: per cada tres dies de pel·lícula estrangera, un dia de pel·lícula espanyola declarada d'especial interès.

Les distribuïdores que es dedicaven a l'explotació de còpies d'aquestes característiques també es veien recompensades a efectes d'importació i cànons, independentment dels beneficis que obtinguessin a la taquilla amb la versió original o subtitulada. Es pretenia incentivar les distribuïdores durant els primers anys d'existència d'aquests tipus de sales especials.[9]

S'obria un nou mercat dintre del sector de l'exhibició, en el qual les distribuïdores volien participar en primera persona, perquè oferia beneficis suggestius, a més, durant els primers anys d'implantació, també oferia importants avantatges fiscals i promocions molt interessants per a les distribuïdores que promocionaven les pel·lícules espanyoles catalogades d'interès especial pel règim.

Moltes distribuïdores de Madrid i Barcelona van aprofitar aquesta nova conjuntura per llançar una campanya agressiva per llogar cinemes a les àrees turístiques del litoral Mediterrani i explotar aquests locals durant la temporada estival amb les pel·lícules en versió original subtitulada, prèvia autorització del Ministeri d'Informació i Turisme. Aquest va ésser el cas del cinema Miramar de Torredembarra, un local que presentava un aforament de 780 localitats (aforament que fou reduït durant el període en què es convertí en sala especial d'art i assaig, ja que la normativa indicava que no podien tenir més de 500 localitats). Al maig de 1967, la distribuïdora ARS FILM, SA s'interessà per aquestes instal·lacions. Pagava a l'empresari propietari un lloguer de 1.500 pessetes mensuals pel local i la maquinària, a canvi de poder projectar els divendres de cada setmana una programació doble de pel·lícules franceses i alemanyes; de manera que aquest cinema comercial, des del mes de juny fins al mes de setembre, es convertia en sala d'art i

Aforament de l'antic cinema Miramar de Torredembarra, que fou l'altra sala d'art i assaig del Tarragonès. Al centre de la fotografia i de dreta a esquerra, els germans bessons Baltasar i Pere Virgili Gatell, precursors de la creació i primers empresaris del cinema. Font: Arxiu personal del senyor Pere Virgili Gatell.

assaig i era la distribuïdora la que es feia càrrec de la publicitat i la matèria primera: les pel·lícules.[10]

El preu de les entrades d'aquests cinemes especials no podia ser superior als que fixaven les altres sales especials de la mateixa ciutat (si és que es donava el cas d'haver-n'hi més d'una, cosa poc freqüent ja que les llicències eren limitades) i s'establia segons els preus fixats en altres províncies amb una renta per càpita equivalent.

A Tarragona, durant la dècada dels setanta, els preus en aquestes sales d'art i assaig eren de 30 pessetes per als dies laborals, 36 pessetes per a les vigílies i 40 pessetes per als festius.

La censura controlava de forma estricta el que es feia en aquestes sales, revisava amb atenció els programes de mà i els tríptics de cadascun dels cicles i prohibia sense contemplacions aquelles pel·lícules estrangeres que atemptaven contra els pilars bàsics del franquisme:

> La Iglesia Católica, su dogma, su moral y su culto; los principios fundamentales del Estado, la dignidad y la seguridad interior o exterior del país; la persona del Jefe del Estado.[11]

A partir de 1977, aquestes sales d'art i assaig començaren a minvar econòmicament i tot i que encara perduraren als anys vuitanta, molts dels locals es reconvertiren en cinemes de pel·lícules "S" o de caire eròtic, per poc després, al 1984, esdevenir sales X.[12]

Els factors que portaren aquestes sales a la decadència van ser la falta d'afluència de públic, cosa que s'accentuà a partir de la crisis econòmica de 1973, que provocà un descens del turisme estranger; les dificultats dels empresaris per trobar pel·lícules adients i, la necessitat de fer compatibles els períodes com a sala especial amb d'altres com a sala comercial per no perdre diners durant l'any. Tots aquests factors van convergir en les zones turístiques com Tarragona.

Isaac López Sánchez

Notes

1. Aquestes apareixen amb l'Ordre de 12 de gener de 1967, sobre Programació de Sales Cinematogràfiques Especials (*BOE*, núm. 17, de 20.01.1967). El Director General de Cinematografia i Teatre d'aquell moment, José María García Escudero, va potenciar l'aparició d'aquestes sales especials, en les quals només es podia projectar pel·lícules en versió original subtitulada i no estaven subjectes a l'obligatorietat de la quota de pantalla; de manera que els films destinats a aquest tipus de cinema es beneficiaven d'uns criteris de censura una mica més amplis que els que imperaven a la exhibició doblada.
2. El primer article d'aquesta ordre defineix els cineclubs com *"las asociaciones constituidas o que se constituyan legalmente que, sin finalidad lucrativa, mediante la proyección de películas cinematográficas en sesiones privadas, tengan por objeto contribuir al mejoramiento de la cultura cinematográfica, de sus estudios históricos, de su técnica o de su arte, así como a perfeccionar su influencia en la formación moral de los espectadores y al estímulo del intercambio cultural cinematográfico".*
   Segons l'edat del públic a què s'adreçaven i qui els formaven, es classificava els cineclubs en tres grups que passaren a quatre després de l'Ordre de 4 de juliol de 1963. D'aquesta manera, hi havia els cineclubs que només podien estar formats per membres de més de vint-i-un anys; els que eren per a persones majors de divuit anys, els destinats a majors de catorze anys i, finalment, els infantils, oberts a tot tipus de públic.
   Els cineclubs havien de reunir un mínim de socis, que variava segons la població de la ciutat en què es trobés ubicat, i trobar-se inscrit en el Registre Oficial de Cineclubs. La darrera Ordre, de 4 de juliol de 1963, establia el reglament d'aquestes entitats, que s'agrupaven a la Federació Nacional de Cineclubs.
3. Vallés Copeiro del Villar, Antonio: *Historia de la política de fomento del cine español*, Valencia, Ed. Filmoteca de la Generalitat Valenciana, 1992, p. 39-40.
4. Gubern, Román: *El cine sonoro de la II República*, Barcelona, Ed. Península, 1977, p. 48.
5. Fragment extret del llibre de Méndez-Leite, Fernando: "Las salas de arte y ensayo" dins de *La vida cotidiana en la España de los años sesenta*, Madrid, Ediciones del Prado, p. 32-33.
6. Vegeu l'annex al document núm. 1 AHT: "Orden de 12 de Enero de 1967 sobre programación de Salas Cinematográficas Especiales...", Madrid, Fons: Ministeri d'Informació i Turisme, 12.01.1967, 2 pàgines.
7. Ordre del Ministeri sobre programación de Salas Cinematográficas Especiales, de 19 de agosto de 1964, art. 3º i *BOE* 12.01.1967.
8. Per a més informació sobre el cinema Cèsar vegeu el llibre de Bernabé, Bernabé; Mallol, Joan Manel: *Història del cinema a Tarragona*, Tarragona, Ed. Consell Comarcal del Tarragonès, 1997, p. 161.
9. Ordre del Ministeri de 19.08.1964, art. 26: *"Baremo que regula puntuación para las distribuidoras".*
10. Vegeu l'annex al document número 3 AHT: "Ars Films...", Tarragona. Fons: Ministeri d'Informació i Turisme, 12.05.1967, 1 pàgina.
11. Salazar López, J. M.: *Diccionario de Cinematografía y Teatro*, Madrid, Editora Nacional, 1966, p. 51.
12. Reial Decret 1067/83, de 27.04.1983. Encara que fins al mes de març de 1984 no es projectaren a Espanya les primeres pel·lícules X.

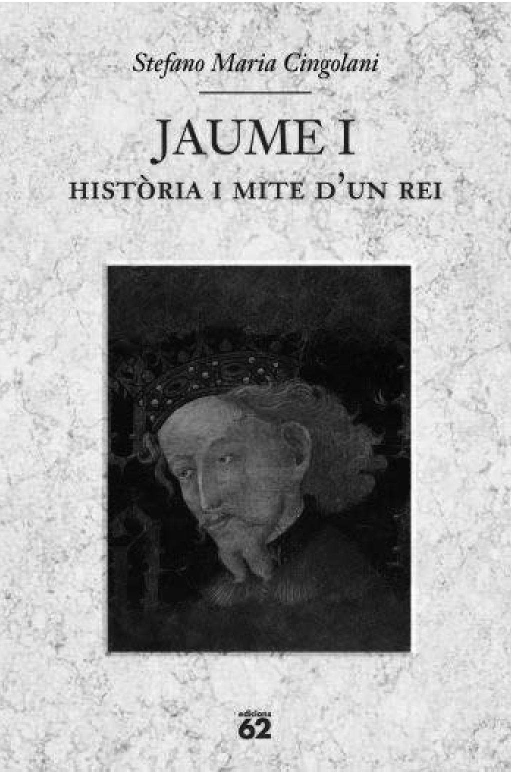
Emili Samper

BIBLIOGRAFIA SOBRE EL REI JAUME I

Jaume I, el Conqueridor (1208-1276), rei d'Aragó, de Mallorca i de València, comte de Barcelona i d'Urgell i senyor de Montpeller, és un personatge cabdal en la història medieval catalana, així com en la cultura. Referent històric, mític i llegendari, deixà com a llegat personal el *Llibre dels fets*, una obra singular i d'una gran qualitat artística. Aquest 2008 celebrem el 800 aniversari del naixement d'aquest personatge tan important, no només per a la història, sinó també per a les lletres catalanes. Amb motiu d'aquesta celebració, us presentem una breu selecció comentada dins l'extensa bibliografia que hi ha sobre el Bon Rei En Jaume.

Cingolani, S. M.: *Jaume I. Història i mite d'un rei.* Barcelona: Edicions 62 (Biografies i memòries, 68) 2007.

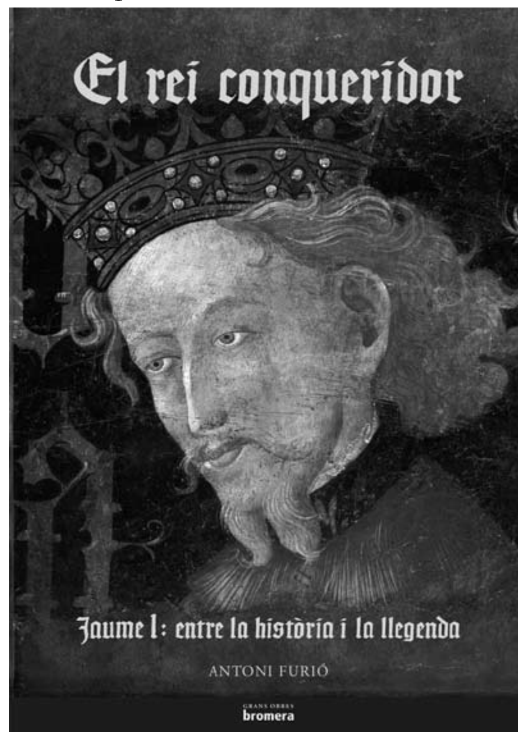
Stefano Maria Cingolani presenta en aquest llibre la biografia del rei Jaume I, figura central en la història dels països que van formar l'antiga Corona d'Aragó. Com diu el mateix autor a la introducció, es tracta d'una biografia atípica ja que no només se centra en explicar la vida del rei sinó que també analitza com aquesta fou narrada pel monarca al seu *Llibre dels fets*. Precisament per aquesta raó, el text comença amb la mort del rei, que marcarà les pautes de lectura a seguir. Cingolani utilitza, per a l'elaboració d'aquesta biografia, documents i materials ja coneguts pels especialistes (de manera especial el *Llibre dels fets*). La novetat rau en la manera d'interpretar-los. En aquest sentit, l'autor destaca com, fins ara, la majoria d'historiadors han comparat el relat del rei amb la documentació conservada per demostrar així la validesa de les afirmacions del monarca. El problema apareix quan no és possible comparar el que diu el rei amb cap altre document o quan, precisament, la narració del rei contradiu la documentació existent. Cingolani analitza des d'aquest nou prisma el relat del rei i, a partir d'aquí, en basteix una biografia, evidenciant les discrepàncies i els problemes existents entre la documentació i el relat i plantejant-ne possibles (i noves) interpretacions.

Furió, A.: *El rei conqueridor. Jaume I: entre la història i la llegenda.* Alzira: Bromera (Grans Obres) 2007.

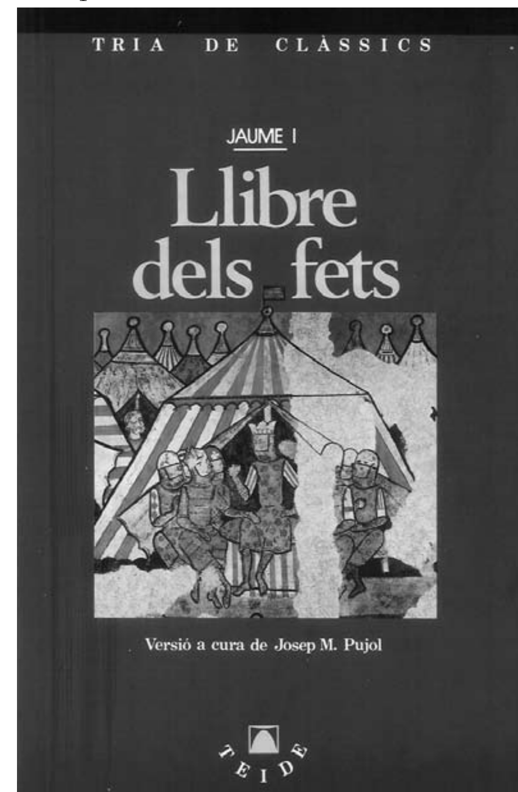
Amb l'objectiu d'acostar al lector del segle xxi la figura i les gestes del rei Jaume I d'una manera entenedora, tot distingint els fets històricament provats dels llegendaris, An-

toni Furió presenta, en aquest llibre, la vida del rei que va conquerir Mallorca i València i que va guanyar, per mèrits propis, el sobrenom de Conqueridor. Dividida en tres parts (Aprenent de rei, Les empreses militars i L'ofici de rei), aquesta obra, magníficament il·lustrada, està destinada a ésser contemplada, a més de llegida, per la gran quantitat i qualitat d'imatges que inclou. Destaquen, en aquest sentit, tant l'edició realitzada per Bromera (excel·lent), com la mida triada, que permet la reproducció de diferents obres d'art amb una gran qualitat. Tot plegat permet seguir el text d'una manera clara i acostar al lector, no només els fets d'aquest gran rei mitjançant les paraules, sinó també ferlo partícip de la història contemplant tant imatges d'obres d'art i manuscrits medievals, com d'altres èpoques, així com escenaris actuals que conserven la petjada dels fets succeïts temps enrere.

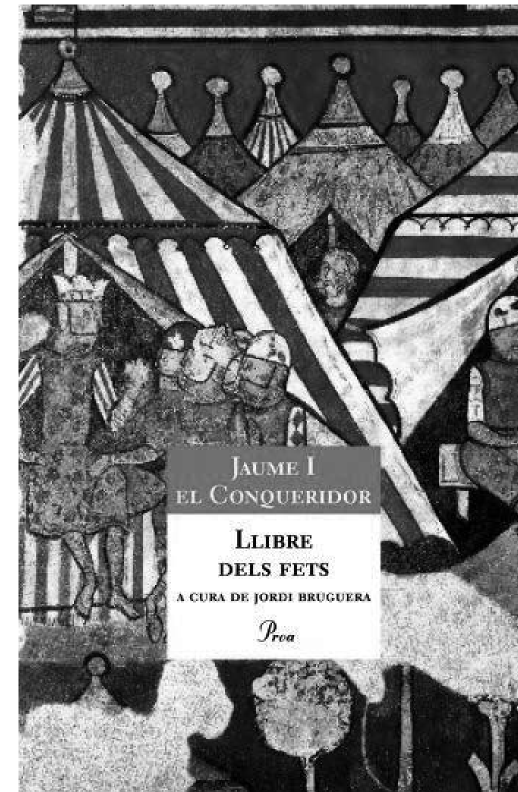
Jaume I: *Llibre dels fets*. Versió a cura de Josep M. Pujol. Barcelona: Teide (Tria de clàssics, 3) 1991 (3a edició, 2003).

Aquesta edició del *Llibre dels fets*, a cura de Josep M. Pujol (un autèntic especialista en l'estudi del *Llibre*) presenta una selecció de passatges de l'obra original, en català modern, amb la versió original del text al costat, fet que en facilita la seva comparació. El llibre recull els fragments més coneguts de l'obra de Jaume I, que van des del seu naixement fins a la seva mort, passant per moments de gran tensió narrativa com ara la mort dels Montcada (capítol 3 d'aquesta edició) o la conquesta de València (capítol 7). Cada capítol ve acompanyat d'una introducció que situa els esdeveniments anteriors i posteriors a cada fragment i en destaca els trets més importants i significatius. La versió al català modern ajusta la morfologia i l'ordre dels mots en els casos imprescindibles i només substitueix aquelles paraules obsoletes que no tenen significacions específiques del món medieval. El text inclou les pertinents notes explicatives, així com imatges, gravats, mapes i altres elements gràfics que il·lustren cada passatge. La introducció general situa el conjunt de l'obra dins del context que li pertoca, fa explícits aquells elements necessaris per a la comprensió del text per part d'un lector actual i presenta la importància bàsica de l'oralitat en el *Llibre* així com els trets de Jaume I com a narrador. Lluny del que pugui semblar a primera vista, aquesta edició no s'adreça únicament a escolars i és un magnífic punt de partida per a l'estudi del *Llibre* com a veritable obra d'art que és.

Jaume I el Conqueridor: *Llibre dels fets*. Edició modernitzada a cura de Jordi Bruguera. Barcelona: Proa (A tot vent, 479) 2008.

Amb motiu del vuitè centenari del naixement del rei Jaume I, l'editorial Proa publica, dins la seva coneguda col·lecció «A tot vent», l'edició íntegra i modernitzada del *Llibre dels fets* del rei Jaume I, el Conqueridor, una de les obres literàries més importants escrites en la nostra llengua. Aquesta nova edició, a cura de Jordi Bruguera, adapta el text original al català actual, amb la qual cosa va dirigida a tot tipus de lectors (de manera especial, als lectors poc familiaritzats amb el català antic). Com explica el curador a la introducció de l'obra, es tracta d'una adaptació, en tant que s'ha seguit, com a criteri bàsic, el fet de canviar només allò que fes impossible, difícil o massa feixuga la lectura del *Llibre dels fets* a un lector actual. En aquest sentit, i atès el caràcter divulgatiu de l'edició, no hi trobem gairebé notes al text, cosa que en permet una lectura fluïda. S'ha respectat, això sí, la divisió en paràgrafs del *Llibre dels fets*, cosa que permet al lector, sempre que ho vulgui, comparar aquesta adaptació amb el text medieval original.

Soldevila, F.: *Les quatre grans cròniques. I. Llibre dels feits del rei En Jaume*. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer Mallol. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la secció històrico-arqueològica, LXXIII) 2007.

L'any 1971 va veure la llum, a l'editorial Selecta, el volum titulat *Les quatre grans cròniques*, que recollia els textos, editats i profusament anotats per Ferran Soldevila, dels anomenats «quatre evangelis de la pàtria catalana» (segons Àngel Guimerà). Això és, el *Llibre dels feits* del rei En Jaume i les anomenades «cròniques» de Bernat Desclot, Ramon Muntaner i Pere el Cerimoniós. L'any 2007, l'Institut d'Estudis Catalans va presentar el primer dels quatre volums dels que constarà la (necessària) reedició d'aquesta obra i que recull, precisament l'any del centenari d'aquesta institució, el més antic d'aquests «evangelis», l'anomenat *Llibre dels feits del rei En Jaume*. Aquesta nova edició compta amb la revisió filològica del text a càrrec del reconegut especialista Jordi Bruguera. De la revisió històrica se n'encarrega M. Teresa Mallol. En tots dos casos, s'actualitza i es completa la informació original (molt abundant tot i que envellida, en alguns casos), sempre amb la signatura de les inicials dels autors. Pel que fa al text del *Llibre dels feits*, Jordi Bruguera ha adoptat el text de la seva edició crítica (publicada, en dos volums, a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» l'any 1991), que no sempre coincideix amb la de Soldevila. Es tracta, doncs, d'una edició completíssima d'una de les obres cabdals de la nostra literatura que respecta els encerts i la tradició anterior de l'obra realitzada i, al mateix temps, l'actualitza i completa d'acord amb l'estat de les darreres investigacions en els camps filològic i històric.

Valriu, C. & T. Vibot: *El rei En Jaume I: un heroi històric, un heroi de llegenda. Cinc itineraris per Mallorca*. Palma de Mallorca: Edicions La Foradada, J. J. De Olañeta, Editor 2005.

La figura del rei En Jaume va més enllà del paper històric d'un monarca i s'endinsa dins l'àmbit de la llegenda i la rondalla, fet que s'evidencia i es veu clarament en els diferents territoris que va trepitjar el monarca en vida. Un d'aquests és (deixant de banda València) Mallorca, una de les fites militars que va dur a terme el Conqueridor. Aquest llibre, escrit per Caterina Valriu i Tomàs Vibot (i del qual se'n publicarà aquest 2008 una edició de luxe), analitza la figura del rei des del doble àmbit de la història i la llegenda (o rondalla) i ho fa prenent com a punt de partida diferents espais de l'illa de Mallorca. L'obra presenta fins a cinc itineraris diferents (des d'Andratx-Calvià a Llevant i Migjorn passant per Palma) per camins i llocs que guarden una relació directa amb el rei i la seva host. Cada itinerari, profusament descrit i ben il·lustrat, s'acompanya del pertinent comentari, complementat, en la majoria dels casos, per una narració provinent, per exemple, del mateix *Llibre dels fets* del rei En Jaume o d'alguna rondalla recollida per mossèn Alcover, entre d'altres. Els comentaris dels autors ens brinden, en cada cas, la informació històrica relacionada amb cada esdeveniment i cada lloc, això com la seva vessant més llegendària, encara viva avui dia. Un llibre que serveix tant de guia de viatge (si el lector s'anima a fer personalment els itineraris descrits) com de mostra del caràcter llegendari del personatge i de la seva importància en la memòria viva del poble mallorquí.

www.guillemoliver.com

